SMRT FASIZMU — SLOBODA NARODU!

KNJIŽEVNE NOVINE

ORGAN SAVEZA KNJIŽEVNIKA JUGOSLAVIJE

GODINA II BROJ 49 | Adresa uredništva i administracije: Francuska 7 — Telefon: 28-098 | BEOGRAD, UTORAK, 6 decembar 1949 | LIST IZLAZI JEDANPUT NEDELJNO UTORKOM | PRIMERAK 3 DINARA

Univerzitetska biblioteka "Sv. Marković" BEOGRAD, fah 349

30833

SVJEDOCI NAŠE ISTINE

Roksanda NJEGUŠ

Ovoga ljeta pratili smo na radilište Novog Beograda francuskog pisca Žan Kasua. Kad smo izišli na široku ravnicu između Save i Dunava, vršila se upravo smjena brigada. Podnevno sunce je peklo, a omladinci su marširali sa svih strana, u svim pravcima, stasali novi cvijet naroda, oznojeni, umorni, sa svojim prašnjavim zastavama i parolama, marširali su i uporno, svom snagom, demonstrativno klicali:

— Za koga? Za narod — za Partiju — za Tita!

— Zašto? Za socijalizam.

Žan Kasu je stao i pažljivo slušao ovo gromko, žestoko skandiranje što je probijalo sa svih strana širokog platoa. Preveli su mu pokliče. Nasmiješio se: »Ovi ljudi u Jugoslaviji uvijek znaju za koga i zašto!«

Za Tita, za narod!

Kliče danas tako veliko radilište, a ono je veliko koliko i naša zemlja, i tim pokličem obasjava svoje nove pobjede i napore. Vjekovi zaostalosti štenju pod udarcima Sirotanovića koji ih preskaču, njihova ruka razbija prošlost — kuje budućnost.

Rudari su prvi pošli jedni drugima u goste. Alija, pa za njim brigade u goste brigadama, da u rudničkim oknima, toplinom i snagom srca i mišića, dajući Petoljetki osnovni pogonski materijal, krenu još brže njeno ispunjenje, dadu svoj prinos temeljima nove budućnosti čovječanstva kada će »narodi narodima u goste odlaziti«.

Za Tita, za Partiju!

Sirotanović je znao da je »mina kao i čovjek. Postaviš li je na pravo mjesto, koristi..« Odjek mina, koje je Alija upalio u ugljenim slojevima Breze, našao je, kao i ljubav, puteve k srcu radnika naše zemlje. Javili su se stjegonoše u svakom kraju otadžbine. I kad je u Kaknju Risto Mijatović, uzbuđen, pred ulazom u jamu pred velikom obavezom da obori dotadašnje rekorde, počeo da drži svečan govor brigadistima da bi ih ohrabrio, oni su ga prekinuli poslije prve riječi: »Ne brini, bolan!«

Ne brinite, drugovi, iza stjegonoša stoje čvrste kolone radničke, pišu svojim djelima svakog trenutka istoriju jedne velike borbe, samoprijegora i pobjeda.

Svi oni znaju za koga i zašto!

Zatim su jedni drugima pošli u goste metalci, Livci Zenice, Tuzle i Sarajeva borili su se na sva tri radna mjesta i grafikoni su dobili krila.

Poslije Smiljevskog i Stefanovića pljuštali su rekordi zidara — nijedan nije ostao više od šest dana.

I Dan Republike pozdravilo je, radeći po novom metodu 700 rudarskih, 1200 građevinskih i mnogo drugih brigada livaca, tekstilaca, zavarivača, sjekača, gaterista... Već od početka novembra stižu telegrami, stižu stalno, svakog dana: »Javljamo radosnu vijest — izvršili smo godišnji plan«. Prvomajska, Litostroj, Štore, industrija i rudarstvo Makedonije, Siverić, Krapina, Kostolac, Senjski, Idrija, Niš, Zaječar i drugi rudnici... Stižu telegrami: ložač Jovanović i Sonja Erbežnik nisu više sami, desetine i desetine naših junaka završile su svoje petogodišnje planove i rade za drugu Petoljetku.

Za Tita, za socijalizam!

Dan Republike pozdravile su sirene desetina naših novih fabrika, od kojih četiri teške industrije. Svaka od njih je još jedan svjedok naših riječi i naše istine, a sve ono što je Kominform pokušao da bi ove čvrste svjedoke socijalizma onemogućio još je jače razbuktalo vatru njihovih peći, a borba da za socijalizam u Jugoslaviji osvojiš tehniku, od generalnog plana do detaljnih nacrta konstrukcija i njihove izrade, dala je novog soka ljubavi naših ljudi za Republiku, koja je tim milija što se više bori za pravi smisao napretka i revolucije. U toj ljubavi naši ljudi su jednostavno ali neraskidivo povezani. Osamnaest naših fabrika i preduzeća radilo je za novu visoku peć železare Sisak, hiljadu novih nacrta izradili su za nju naši konstruktori, valjaonicu u Jasenicama digli su naši majstori, Novi Kostolac je djelo naše montažne grupe koja je rasla zajedno sa ovom termoelektranom, a sada već montira sedam novih. U Zenici je pro radila nova martinova peć, u Nišu livnica, u Dalmaciji kombinat plastičnih masa, Armija i frontovci predali su Republici novu prugu Šabac—Koviljača—Zvornik, a morem je zaplovio četvrti prekookeanski brod sagrađen u našim brodogradilištima.

Drukčije nije ni moglo biti. I kad su joj temelje u Narodnoj revoluciji udarili, narod i Partija nosili su u srcu i volji budući lik nove otadžbine. Zato i danas, kad joj brane tekovine i grade sreću, oko Partije svi su na broju.

Sa Autoputa vratilo se 50.000 udarnika, 15.000 mladića i djevojaka otišlo je u privredu, Novi Beograd dao je teškoj industriji i rudarstvu 3.000 mladih radnika. Mnogi su se vratili u sela da se bore za prostrana razmeđena polja, za traktore i socijalizam. A put je već utrt. Šest hiljada seljačkih radnih zadruga pozdravilo je Republiku takmičenjem u završnju jesenjih radova. Poslije pobjede Sajberta i Mrkonjića, traktorista Brinza Andraš, Mađar iz Vojvodine, nekadašnji nadničar, a u slobodnoj Jugoslaviji triput udarnik, nosilac Ordena rada i drug svih trudbenika, pisao je pre nekoliko dana, još uzdrhtao i uzbuđen, pola na srpskom, a pola na mađarskom jeziku, čestitku drugu Titu: »Javljam Ti da sam 27 novembra oko 7 sati jutro uzorao i poslednju brazdu svoga petogodišnjeg plana...«

Za Tita, za socijalizam!

Tako naši ljudi. Krvlju su platili slobodu, istinu. A već su tada »braća« trgovala našom krvlju i našom zemljom. Poslije su nas »kritikovali«, pa sabotirali našu izgradnju, onda prijetili, lagali i varali, da bi nas pre nekoliko dana, na sam Dan Republike u drugoj Rezoluciji Kominforma još jedanput prekomandovali u imperijalistički tabor i pozvali na hajku protiv socijalističke Jugoslavije. Mislili su da pomute radost našeg dana — ali se istina revolucije ne da pomutiti. Zdraviće našu Republiku svi oni koji se istinski za revoluciju bore. O njoj će pričati svojim djelima i preko naših novih radiostanica svi naši narodi, o njoj će pričati trojica naših rudara što su im informbiroovske kapisle oči uništile, o njoj će pričati naši graničari i redom svi oni koji su gradili bilo koji objekat za koji je, u ovo vrijeme informzločina, stizao ili trebao da stigne bilo kakav materijal iz informbiroovskih zemalja. O njoj će na kraju pričati najubjedljivije graditelji socijalizma, naši heroji rada, pobjednici u teškoj ali slavnoj borbi. Ta će istina uništiti zločin u međunarodnom radničkom pokretu, kojega u odnosima među partijama i narodima praktikuje Kominform, jer to je istina koja osmišljava krvave borbe i revolucionarna iskustva radničkog pokreta. Jer ta je istina čovječnost, sinonim za socijalizam. U njoj se ogleda danas kao i juče slava revolucionarnih bitaka.

PREVOD NAZOROVOG ROMANA „PASTIR LODA"

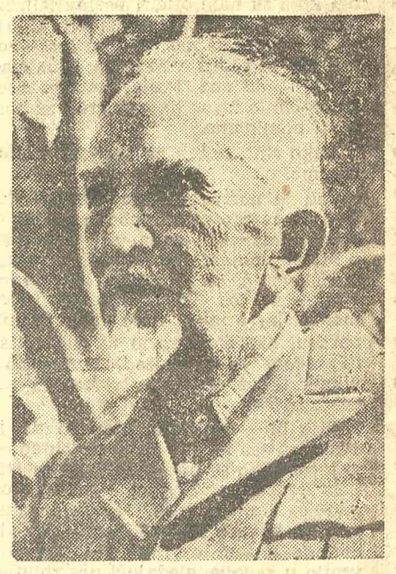

Dok se u informbiroovskim zemljama vrši diskriminacija svega što je povezano sa socijalističkom Jugoslavijom i njenim narodima, pa, dakle, i naše književnosti, dok se cijepaju ugovori o izdavanju djela naših pisaca, rasipa slog već spremljen za štampu, — interes za našu literaturu raste sve jače, i, tamo gdje ne dosiže judinska ruka, javljaju se rezultati tog interesovanja: mnogi izdavači (iz Švedske, Italije i drugih zemalja) traže dozvole za izdavanje naših novela, romana, naročito zbornika poezije i proze čija tematika zahvata našu narodnooslobodilačku borbu.

Izdavačko preduzeće Paul Žolnaj, Beč—Cirih objavilo je ovih dana njemački prevod najvećeg proznog djela Vladimira Nazora »Pastir Loda« (»Der Hirte Loda«. Abenteuer eines Fauns auf der Insel Brač, strana 688) u kom je dana poetska istorija ostrva Brača od vremena kada je na njem osnovano prvo helensko naselje pa do onog sunčanog dana 1942 godine kad je pastir Loda postao partizanski kurir u Bosni i stao pred lice Vrhovnog komandanta druga Tita.

J.

ZA ISTINU

1

Zar bi iko mog'o ukaljati zoru,
ranoranku s predom, njene sveže boje
s odrazom na bregu, na reci, na moru,
kad se školjka noći rascepi na dvoje?

Zar koprena varke i može da skrije
istinu u jutru hučnih radilišta?
I zar laž i sama sebi omča nije
i mahuna pusta, praznija no išta?

I zar ova zora u svom plaštu sjajnom
kakvu smo mi samo u snu znali — nije?
Grlo, grlo belo s pesmom zavičajnom,
oglasi se danas no ikad glasnije!

Da iskaže pesma dan i veru roda
u istinu moćnu, nepobednu, punu,
što prepreke lomi sa silinom vodâ,
kad sproleća silne niz padine grunu.

Kida čkalj od laži, sa žestinom vode
pod otsjajem zore, neumitna sila.
Istina je sestra bliznaka slobode
s jednim istim srcem i kucanjem bila.

2

Istina, sloboda i zora u spletu
neraskidnom tu su: slika istog lica.
— U laž gađaj, druže, k'o strelom u metu,
mecima od jave i od činjenica!

Ubojno oružje kuje naša javi
protiv zla i laži. Prvo... Drugo... Treće...
Paljba činjenica redom uništava
busije i mreže najgušće, najveće.

Busije i mreže... I magle od varke...
I mutljag od blata i od neistine...
— Hej drugovi, gore, jedra na katarke
za plovidbe nove u krilo pučine!

Udarniče tako! Na metal i stene!
U duboko okno, na skelu visoku —
za rođenu zemlju, svetle dane njene...
O gle, kako blista zora u tvom oku!

Zoro, zoro naša, niko ne ukalja
lice tvoje milo, boje i otsjaje!
Oblak — i najcrnji — što se nebom valja
i dođe i prođe. Nikad ne ostaje.

Gvido TARTALJA

TAKAV JE TO ČOVEK...

(Sa putovanja kroz Pomoravlje)

Svetozar LJUBENOVIĆ

Putovanje dolinom Morave uvek je nov doživljaj, pun uzbuđenja i dragih uspomena. Kao nekad sa gomilom školskih drugova o raspustima, tako sam i sada svaki čas uz prozor. Željan utisaka, iščekujem napeto da se u daljini pojave poznata mesta — dimnjaci ,silosi, zvonici. Svuda, na svakoj stranici po nešto novo, radosno. Ovu fabriku kod Stalaća znam: dovršena je proletos i sada uveliko radi. A oko nje već nikle kao pečurke po obroncima sveže obeljene, prijatne vile — letos izrađena radnička kolonija.

I tako kao da se svaki put ponovo upoznajem sa stanicama — nove zgrade, fabrike, radnički stanovi, industrijski koloseci i opet fabrike, tamo gde su proletos još plovke gacale po barama.

Duboka jesen zacarila se u Pomoravlju, naružila ga, otela mu ćilime pšeničnih njiva i osušila beskrajne pučine kukuruza, obrstila je voćnjake, raskaljala puteve, ali je napunila koševe. Plodna jesen!

Brzo promiču crna, pougarena strništa; nad vrbacima u daljini lebdi laka večernja izmaglica. Iznenada se kroz ogolele šljivike otkrije selo. Iz razgrađenih dvorišta izleću psi, pa ljutito jure pruzi kao da bi hteli da nam preseku put. Gomila dece se rasipa kao đerdan po livadi — mašu, viču.

•

Stanice se u sumraku nižu jedna za drugom. Na peronima trka, gužva, po hodnicima užurbano objašnjavanje. Prebrojavaju se korpe i paketi. Oni odozdo dovikuju poslednja uputstva, šalju pozdrave. Zatim još malo žamora, dok se pridošli smeste, pa opet jurimo kraj svežih oranica i bogatih pomoravskih sela...

U kupeu isprva vlada tišina. Tu su, pre svega, moji stari saputnici: žustar, govorljivi inženjer (gradi se novi sprat na fabrici poljoprivrednih mašina) i visoki seljak, mladi čovek koji čuti još od Leskovca. Sada su ušla tri oficira i nekakvi đaci, koji su sve do vrata dovukli ko zna još kad započetu žestoku raspravu o futbalu, pa je tu presekli u vazduhu, zbunjeni našim ćutanjem.

Ipak je razgovor uskoro oživeo — prvo tiho, a onda sve glasnije. Naravno o futbalu. Đaci nastavljaju tamo gde su stali i odmah padaju u vatru. Oficiri su neutralni, jedino inženjer uleće u diskusiju. On je stari sportista, oduševljavao je gledaoce još kada je igralište bilo kod Tehničkog fakulteta. To je bio futbal... Đaci ga, međutim, nisu saslušali do kraja.

— Ne, gospodine, vi imate zastarele pojmove o futbalu — iz vremena kada je najbolji bio onaj ko najviše otera loptu u vis, odrezao mu je mršavi dugonja u naočarima. Inženjer se uvredio, promrmljao nešto o tome kako bi njegova generacija »nosila ove sadašnje u zubima« i umirio se.

Đaci su uskoro izišli i odnelj sobom futbalsku polemiku. Opet je nastalo ćutanje, svaki se bavio svojim mislima i brigama, ali ne za dugo. Tišinu je prekinuo inženjer koji je očito željan razgovora, naročito posle malopređašnjeg neuspeha kod đaka. Sada su na redu oficiri. Jedan od njih je artiljerac — potporučnik. Naravno i inženjer je služio u poljskoj artiljeriji u bivšoj vojsci. A u ovom ratu komandovao je pred kraj divizionom u Drugoj proleterskoj. Zapaprio je on žestoko Nemcima kod Brčkog.

— Jeste, brate moj ,to je bila borba. Kao na vežbalištu! Precizna brza paljba sa 3.5 kilometra u nevidljivi cilj — pravo u bunkere. Zatim prebacujem vatru napred i sprečavam bekstvo neprijatelju. Kod Nemaca i ustaša panika, krkljanac. Naše pešadijske jedinice uleću u grad. Tako je bilo. Posle je došla čestitka iz štaba divizije.

I potporučnik je služio u Drugoj proleterskoj. Posle rata pohađao je Akademiju. Inače seljačko dete, još golobrad momčić. Razgovor je čisto stručan — artiljeriski. Mi ostali smo slušali. Inženjer se oborio na mladića, podvrgao ga pravoj unakrsnoj vatri. Traži sve kao na ispitu: nišani, reperi, zakoni balistike, sinusi, tangensi, brza priprema, rasturanje zrna. Vidi se — proverava ga. Odgovori pljušte kao iz rukava, zatim kontra — pitanja. Sada je red na bivšeg divizionara. Ponegde zapne, ovde onde praznina — znate, tehničke novine o kojima nije informisan. On sa sve većim poštovanjem gleda u potporučnika i najzad radosno priznaje:

— Vidite, kakvi su to stručnjaci postali! Mnogo se uči u našoj Armiji. I treba! Spremniji ste za tri koplja od nekadašnjih oficira. Ja sam znao aktivce u bivšoj vojsci koji nisu umeli da nišane, a sada...

Svi su veseli zbog mladog potporučnika, odobravaju, teše inženjera. Umešao se i onaj seljak — ćutljivac. Artiljeriska diskusija se prekinula i razgovor je odmah skočio na selo.

•

Ilija Kocić, sekretar Mesnog odbora Manojlovce putuje u Beograd na lečenje. Oseća se nešto slab, pa su ga drugovi iz Sreskog komiteta pustili da doktori vide šta mu je. Već pet godina Ilija neumorno »sekretariše« u svom odboru. Izabralo ga 10 oktobra 1944 godine 14 sela i od tada ga neprestano biraju.

— Znači valjao si, zadovoljno konstatuje nabavljač neke menze, koji je ušao umesto đaka sa gomilom korpi i vencem sušenih paprika. Da nisi dobro radio ne bi bio ni pet meseci, a kamoli pet godina. Naučio se narod da kritikuje, hoće, bogami, i da smeni, kao od šale...

— More, pustite vi to, nego dede nešto o klasnoj borbi, uskače nestrpljivi inženjer.

— Biće i o klasnoj borbi, stišava ga Ilija. On priča polako, odmerava reči, slaže ih kao da zida građevinu. Glas mu je mek, prijatan; pametne plave oči se smeše kao u deteta. On se po malo snebiva i zbog svoje visine — kolenima upro debelijku — nabavljaču u prsa.

— Zemlja je u nas baš pored Morave, vlažna, jaka. Da poseješ pšenicu — polegnuće, ali zato konoplja buja pod oblake, a krompir holandski, dva u kilogram.

Da smo bogati, nismo — takoreći sitni sopstvenici i srednjaci: 250 domaćinstava u nula kategoriji, 75 u prvoj, 80 u drugoj i svega 11 u trećoj — između 5 i 8 hektara. A, vidiš, zadruge još u selu nema. Trideset i tri zadruge u Srezu leskovačkom, a mi negde na repu.

Ono, nije da se pravdam, i lanjska poplava nas je omela. Taman mi počeli pripreme, a Morava odnese 150 zgrada. Sve smo bacili na obnovu, država je dala nekoliko miliona. Obnovismo, ali zadrugu ispustismo. Zato smo se sada čvrsto stegli.

A ima i otpora, naravno. Sazovemo tako konferenciju, govori se o zadruzi, objašnjava. Omladina prva u diskusiji, ali starci ćute, odmahuju glavama, stenju, šaraju štapovima po podu.

— Hajdete, gospodo starci, šta velite?

— Ništa ne velimo. Čekaj još malo da vidimo, cede neki kroz zube.

— Nemate šta da vidite — svi nas pretekoše. Nećemo da služimo za sprdačinu u srezu. Rešavajte se, viču omladinci.

Tako se rvemo, natežemo do neko doba. Padaju uvrede, dižu se, bogami, i pesnice. Najzad smo prelomili. Uglavismo da posle izbora skidamo međe.

Vidiš nije to tek tako — ugurati ljude u zadrugu. Nemam ja koga da raskulačim, već moram sve da dokazujem, da ubeđujem, što vele. Čvrsto sedi moj seljak na onoj svojoj zemljici. Teško se odlučuje. Ali kad pođe, onda ide. Treba samo strpljivo, uporno s njima. A i neprijatelja valja izdvojiti, obeležiti, pa i kazniti. Eto, odrezali smo Dragom Milijkoviću tri meseca zbog otkupa, a njegovog strica Blagoja sa 50 hiljada dinara.

Selo vam je, drugovi, danas kazan. Sve se u njemu komeša i ključa. Ono staro ljulja se iz temelja, a novo je još mlado, tek niče. Novi običaji se stvorili. Pre nisi mogao ljude da dovučeš na konferenciju, a sad lete sami — govore, traže, što reče onaj drug malo pre i kritikuju — i to dobro, bogami. Tako ti je to, druže, s klasnom borbom. Ne možeš je sračunati kao daljinu za gađanje. Naravno cilj se vidi, ali ga ne možeš srušiti iz prve...

•

U kupeu tišina, svi slušaju s pažnjom. Jedino se iz hodnika čuju odlomci razgovora. Jedan rusokosi milicionar ubeđuje konduktera da treba da ga pusti u kupe za majke i decu, a on će već izići kad treba napraviti mesto. Kondukter je nepokolebljiv.

— Ne, veli, mnogi su me dosad tako prevarili. Uđu, pa posle ni da čuju!

Ali i milicionar je uporan. On čupka konduktera za rukav i dugo mu govori, pokušava da ga odobrovolji.

— Nema ništa od toga, brani se kondukter i oni odlaze hodnikom.

Kod nas pitanja nema. Svi čekamo, kao nešto sasvim razumljivo i obavezno, da Ilija sam produži.

— Nemojte misliti da nam je selo rđavo. Naprotiv! Eto, otkupili smo 97% žita, predali smo 400 hiljada kilograma krompira i svu konoplju. Sagradili smo gimnaziju — nema joj ravne u celoj okolini. Država je dala milion i po, ostalo dobrovolini rad Fronta. Znaš kako je, seljak nateže svuda gde ne vidi neposrednu korist ili mu se ne daje primer. Uzmi samo naš odbor za elektrifikaciju. Rade kao đavoli. Hoće ljudi elektriku i gotovo. Ili slučaj s konopljom. Otkupno preduzeće traži da se seče koren, inače ne prima. To je priličan posao, a ljudi zauzeti ili prosto teraju inat. Oni su, otkad znaju za sebe, čupali konoplju s korenom. Kakva je to sada nova moda! Tako dani prolaze, a konoplja leži po dvorištima. Leži i kod mene, pravo da kažem. Vidim, stvar ne kreće. A i kako bi, kad, eto ja prvi dajem rđav primer. Zovem jedne večeri drugove, zapalimo vatru na sred dvorišta, sekirama do ponoći srežemo korenje i sutradan tovarim na kola i gonim u otkupnu stanicu. Za sedam dana selo je predalo konoplju bez reči. Razume se i bez korena.

Još dugo priča Ilija o uspesima. Oseća se da mu to čini zadovoljstvo. 230 ljudi iz sela uposleno je u industriji, 150 se trenutno nalazi sa brigadama na Novom Beogradu, ili na seči drva u Kukavici. Ispunjen je plan jesenje setve, već je razrađen plan otkupa za iduću godinu, sa naplatom poreza ide dobro.

•

Napolju se već sasvim smračilo. Ne razaznaju se više ni lica u kupeu. Svuda ima osvetlenja, samo kod nas ne. Pokušali smo u mraku da nađemo prekidač, ali bez uspeha. Ilija se zagrejao i raspričao, sasvim se oslobodio u pomrčini.

— Najteže nam u odboru pada, brate, administracija. Velika je, obimna, preko naših snaga. Nemamo, što vele, kadrove. Ako se neko pokaže dobar, odmah ga uzme srez. U redu, treba ljudi da napreduju, ali i nama valja živeti. Na kraju sve se od naš traži. A slabo smo, bogami, pismeni.

Eto, uzmi mene. Polagao sam tu skoro drugi razred gimnazije. Vele drugovi u Sreskom komitetu: kakav bi ti bio član Partije, ako ne učiš! I učio sam. A tamo na ispitu naposletku fiskultura. Kud sam ja pristao za to! Dajte, velim, matematiku i geografiju bolje da pretresemo. Ne, kažu treba i ovo. Pa, kad ne može drugo jače, neka bude. I izvodim proste vežbe...

...Jes', jes', hramlje, tako, naša administracija. Istina, mi se trudimo, ali opet nije sve kako bi valjalo. Tražimo ljude i danju i noću. Imali smo, na primer, u selu harmonikaša. Svršio pet razreda trgovačke škole. Jedva sam ga dovukao u Mesni odbor. Neću, veli, da činovnikujem i gotovo. Dugo smo se pogađali. Najzad je pristao, ali pod uslovom da nedeljom svira na svadbama. Šta sam mogao! Neka svira, samo neka radi.

Tako kuburimo s ljudima, a često se traži od nas i neodgovorno. Eto, došao neki dan čovek iz Sreskog saveza — dajte, veli, evidenciju koliko ste dosad isporučili krompira. Očigledno izgubili računicu o kretanju otkupa. Naljutio sam se. Posla preko glave, a on zanoveta.

— Slušaj, druže, kažem mu, mi nismo trgovačka mreža već vlast. Vaše je da otkupljujete, da vodite evidenciju i da nas izveštavate koliko još treba da se otkupi na našem području, a naše je da vodimo računa da se cela količina preda do poslednjeg krompira, razumeš! Tako radi Žitopromet. Ne možemo mi za vas da trgujemo.

Desio se tu delegat iz Oblasnog odbora, pa mi i on odbrusio.

Jasno, teškoća ima dosta, a ljudi malo, ali, eto, ipak smo uspešno radili. Pet godina gradimo ovu vlast. Velika je to stvar. Kad sam ja mogao misliti da ću voditi 6 sela, a ipak sam vodio. Vidiš, Partija me podigla. Tamo je naša snaga.

•

Razgovor je neosetno dobio drugi tok. Neki od oficira iz mraka zainteresovao se šta Ilijini seljaci misle o »ovoj našoj sadašnjoj borbi«. Sekretar se nasmejao i počutao. Valida je pribirao misli.

— Znaš, druže, ja ne bih da držim miting. Sigurno bi ti to bolje od mene. Nego ću nešto o čika Dini. Dobar, miran čovek ,siromah. Sada je čuvar polja kod nas.

Elem, zimi 1943 godine, znaš i sam, okupacija, pritisao neprijatelj, jednom reči porobljena Srbija. Palež, pljačka, strelianja, logor u Nišu. Malo im sve to, nego Bugari smislili da i seljaci noću stražare pored pruge sa motkama i kučićima. Vele, ako vi ćutite kad naiđu partizani, lajaće psi. A oni, kao po dogovoru, ni da zinu. Pusto mesto, polje, pa se i živinče umiri. Bugari psuju: i kučiće ste uvukli u savez. Jednom moji seljaci dovukli nekakvog podivljalog garova, a on u noći navalio i izujeda bugarsku patrolu. Sutradan nova naredba: psi više ne straže, samo seljaci.

Dotužilo nam naposletku. Svake četvrte večeri pokrivku na leđa, pa opuči 12 kilometara do železničkog nasipa.

Eto, ja zaboravih čika Dinu. Žurimo, tako, on i ja da stignemo do pruge pre mraka. Vetar briše, mraz, prava pokora. Jedva smo se nekako dovukli. Taman mi na nasip, kad tamo Bugarin — feldfebel. Utegnut, uhranjen, sav crven kao vampir, brekće od snage. Izišao u okolinu da nešto opljačka onako uzgred.

— Stoj, veli. Daj tu torbu!

Ja, kao za pakost, poneo hleb u vojničkoj torbici. Ostala mi od onog nesrećnog aprilskog rata. Naravno, torbicu ne dam, opirem se. On navaljuje. Počeše da padaju psovke.

— Skidaj, kaže, to je državno!

Osećam neko me vuče za rukav. Okrenem se i ne verujem očima. Čika Dina, božje jagnje, kao da se raspametio. Sav nakostrešen, oči mu zakrvavile, jabučica igra. Nikad ga nisam video takvog. Samo ciči:

— Ako je i državno, od naše je države, nije tvoje. Nemaš šta ti da tražiš u ovoj zemlji!

(Nastavak na četvrtoj strani)

Dok džentlmeni džentlmenuju

Oskar DAVIČO

Sipila je ona uporna, vertikalna jesenja kiša što ne dobuje veselo po prozorskim oknima i crnom asfaltu, ona kiša sitnih, skoro nevidljivih kapljica, što mirišu na dim od mokrog granja. Lipe i platani gubili su poslednje lišće, a magla i mrak su se spuštali s podbulog neba, tiho kao zavesa nad nečim što je prošlo. Čuo sam korake i upalio svetlost. Mihajlis je skinuo prokisli platneni kaputić, provukao dva-tri put ruku kroz mokru, slepljenu kosu, obrisao je o pocepane pantalone i šapnuo: »Došao sam, da ti pričam o Makronisiju. Da, druže, Makronisi. Nisi čuo?«

Slušajući ga ja sam se pitao, kako je taj mršavi mladić, zemljanobleda lica, kako je taj bolestan kostur od čoveka, uspeo da se, prevarivši logorsku stražu ,pomoću obične jelove pulije dočepa Epirske obale i da odande, od onog nenastanjenog zatona, potucajući se nedeljama opustelim grebenima i kosama Grčke, pređe put do naše granice sam i bosonog, bez hleba i oružja, bez kompasa i drahme? Da naš konačno bezbožni vek nije zauvek raskrstio s verom i s nadprirodnim, možda bi ljudi koji ne vole napore tela i misli, viknuli: Čudo! I tromo zaspali. Ali upućeni na beskrajnije teža dimenzioniranja, odgovor je valjalo tražiti i naći u granicama jedinstvene stvarnosti, u snagama koje je pokreću. I, ako je čudo neizbežno, shvatiti ga kao podatak više o nesavladljivoj moći čoveka koji se bori za slobodu i boreći se postaje jači od snage koja je njegova, dometniji od svoje misli, spretniji od svoje veštine, i probojniji od same hrabrosti.

Silniji od zbira svih svojih moći javlja se čovek koji u vatru borbe stapa sve nepovezane energije ljudi, u jednu jedinu: uspeti! To slivanje mišića tela i zanosa duše u nepokolebljivu veru komuniste da je stvar za koju se bori pravedna, neodložna i nasušna, objašnjava i ono, što može uzeto nepovezano i otrgnuto, da izgleda naivnima kao čudo. Ali istovremeno te novoosvojene oblasti verovatnog i mogućeg zahtevaju da se prošire granice normi koje su dotle važile, kao dostižne čoveku. On je postao veći, no što je bio.

Mihajlis je pričao šapatom, prekidan napadima tuberkuloznog kašlja, o svirepoj sudbini deset hiljada Grka, koji nisu kao on uspeli da se begom spasu Makronisijskog pakla.

Makronisi leži nedaleko od Krfa. Jedva sedamnaest kilometara dugo, a široko — dva, tamo gde je najšire. Svrstani u tri kaznenopopravna bataljona na tom ostrvu rade mladići od osamnaest godina i pogrbljeni starci bivši elasiti, i borci Demokratske armije Grčke, komunisti i nekomunisti, seljaci, radnici, zanatlije i studenti. Pokupljeni s brda s dola, u racijama, provalama i operacijama čišćenja kulučili su zajedno invalidi, i zdravi i krepki momci pod uvek budnim očima naoružanih vojnika iz zaštitnih četa. To su bili sve dugogodišnji zlikovci, iskusni dželati, žandarčine koje su za poslednjih deset godina stigle verno da posluže dva grčka kralja, jednog talijanskog cara, samog firera, engleske generale i vojne stručnjake maršalizacije. Za to vreme oni nisu skinuli oko s mušice pušaka koje su plotunima pucale u obične, nenaoružane ljude ,čija je krivica bila isto obična: hteli su da budu slobodni.

— Zaštitne čete, uzdrhtao je Mihajlis, brojale su deseti deo kaznenog bataljona. One su bile najmodernije naoružane, a bataljoni — rekao sam — nenaoružani. To je već klasična savremena grčka razmera. Svuda, ne samo na Makronisiju, na deset hladnih, običnih, golorukih ljudi, republikanaca tek jedan je za kralja. On je sit i nosi pušku. A takve su već grčke prilike, da se sit može biti samo ako se izdaje ili ubija i drže u zaptu oni koji gladni i žedni ginu u boju za sreću svih ljudi.

— Dobija se na Makronisiju po jedan obrok dnevno, najčešće soljena riba ili slanutak. Na tri dana primali smo po sto grama vode. To je koliko jedna obična čaša. Čaša vode na tri dana. Pust je bio Makronisi, bez drva, bez stabla maslina i bora, čak ni trnje nije raslo na tom slanom, niskom kamenjaru, na koji su se vekovima samo galebovi i laste spuštali u vreme zimskih bura i divljeg šiloka. Ni traga od ribarske kolibice nismo zatekli. Samo trule alge na žalu, nagnjile ptičje kolibice, kosturi riba i morskih ježeva i po koja morska zvezda izbačena na obalu od plime. Voda se za nas dovozila čak sa Lavrijosa.

Ostrvom je komandovao pukovnik Barjaktaru. On je svoj čin dobio pod Nemcima. Vojnik — nikakav. Ali krvolok zato i gramziv trgovac. Preko nekih penzionisanih žandara otvorio je kantinu u kojoj su se po cenama većim od crnoberzijanskih mogle da dobiju kokakola, buđave V cigarete i ponekad okrajak crnog skočanjenog hleba. Pakete nismo smeli da primamo, samo novac. Ali odakle? Radili smo besplatno.

Ipak drugovi na slobodi odvajajući od usta, slali su nam s vremena na vreme po koju paru, a mi smo je, gađeći se sebe, ipak trošili u Barjaktarevoj kantini.

Radilo se po dvanaest sati na dan u kamenolomu ili na zgradama koje smo morali da zidamo za komandanta, njegove oficire, a kasnije i za vojnike zaštitnih četa. Za spavanje predviđeno je pet sati. »Toliko je bilo dosta i Napoleonu« govorio je Barjaktaru koji je voleo da se podsmeva i drži govore. »Toliko treba da je dovoljno i jednom grčkom vojniku« .

Čudni vojnici smo bili. Više robijaši. Tri put na dan prozivka.

Satima smo čekali na trgu koji smo sami podigli, kraj obale koju smo izgradili i čekali stojeći pod okomitim južnim suncem, da gospoda oficiri završe ručak ili partiju bridža, da se vrate s izleta na Krf, ili da prosto izvole izići iz mora. Nama je bilo zabranjeno kupanje. Ali oni su, dok smo mi zidali mol ili utvrđenja na obali, pili limunade pod velikim šarenim suncobranima na plaži ili brčkajući se u moru, vikali na nas: »Brže radite! Patriotskije — vi to, svinje komunističke«. Ponekad, gubeći krhko strpljenje, izlazili su onako golišavi i mokri i tukli nas bambusovim korbačima. Tako oficiri. A vojnici zaštitnih četa tražili su da ih mi crni od žeđi nemilice polivamo slatkom vodom kojom su se oni umivali dva put dnevno. Nikad niko od njih nije propustio priliku da nam ne da da ispred njega nosimo lavore s čistom vodom, ili da prljavu prospemo pred njim u more. Kad smo se u veče vraćali s rada i stajali u stroju za prozivku, oni su se natenane umivali i pili vodu u beskrajnim količinama, skakali s mola u more, ili se tuširali pocikujući od zadovoljstva. A mi smo onako mrtvo umorni, gladni i žedni morali da stojimo i gledamo kako frkću od uživanja, brišući se čupavim peškirima. Ko mrdne, dok su oni jeli i pili pred nama, ko padne u nesvest, ko pisne ili šapne, ili se nakašlje, bio bi vezan za stub i išiban.

Svaki proziv postao je izvor novih muka i povod za nove kazne. A posle proziva morali smo da slušamo govorničke napore oficira, koji su bili zaduženi prevaspitanjem. Od pet časova određenih po ostrvskom redu za san često nije ostajalo ni tri, a ponekad se dešavalo da i po celu noć prostojimo. A ujutro — na rad.

Bilo je drugova koji su ludeli. Njih bi odvezli naoružani žandari tobož na Krf. U stvari, bacali su ih u more, čim bi odmakli od obale. Iako su žedneli kao i ostali, komunisti nisu sebi dozvoljavali da haluciniraju. I u našim su ušima žuborili danonoćni izvori, mi smo isto kao i ostali hvatali sebe, da maštamo i protiv volje, o hrani, ali mi nismo smeli sebi da dozvolimo luksuz jeftinog begstva iz stvarnosti, mi smo morali da ostanemo živi i uspravni da bismo jednog dana bili dostojni puške o kojoj smo sanjali kao i o vodi svom strašću.

Ah vode planinske, providni, tečni izvori.

Razume se, imali smo svoju organizaciju. Kako bismo inače sanjali? Ona je morala da bude vrlo zakonspirisana, a ipak toliko elastična i živa da može da rukovodi našim životom. Odista, uspevali smo da živimo partiskim životom na oči stražara koji nisu slutili, da držimo sastanke odeljenja i diskutujemo, dok pognutih glava tešemo blokove mramora. O čemu mogu da diskutuju ljudi u žici, u zatvoru? O begstvu.

U prvo vreme sastanci su ličili na maštanja. Kako bežati? Ali jednom neko upita, smemo li da bežimo? To nas vrati stvarnosti. Odlučili smo da se povežemo s partiskom organizacijom na jednom od susednih ostrva. Među ribarima koji su dovozili vodu, možda je bilo članova partije? Trebalo je to oprezno ispitati. Zašto. Bilo je i komunista među njima. Povezali smo se. I najzad, posle dugog vremena, došlo je odobrenje za begstvo. Pitali smo se ponovo: kako? Deset, ne, dvanaest hiljada nas je bilo. Otkud tolika flota? A onda — naoružane zaštitne čete...

Odgovor drugova iz višeg foruma glasio je: bežite! Oslobodite što veći broj ljudi .I krenite svi Markosu u planine, na slobodnu teritoriju.

Planine. Dok smo se dovijali kako da organizujemo bekstvo, kao podtekst misli svakog od nas žarila je svetlost te slobodne teritorije u planinama punim senovitih izvora, s kojih čovek može piti svežu vodu do mile volje, umivati se i kupati dok koža ne pobeli i biti čist, biti čist. Radeći u prašini kamenoloma, videli smo već sebe kako čisti i sveži, razdragani i crni jurišamo na neprijatelja, kako se u borbi ističemo, i bar, što se mene tiče, kako čak i ukore dobijam od starešina, što se isuviše istrčavam i udaljavam od drugova, goneći monarhofašiste. Mnogo sam želeo da se vode napijem i osvetim. Bunkeri u kojima sam sanjao budan i na koje sam navaljivao u maštи bili su uvek kraj vode i posle tih juriša ja sam, nadnoseći se nad vrelo, pio nemilice, i, opet nemilice gonio dušmane ljudi.

Preko ribara su nam drugovi posle izvesnog vremena odgovorili da bi zasad bilo moguće prebaciti samo mali broj ljudi na kopno, ali da se strpimo još koji mesec i oni će organizovati masovni transport.

Sutradan po tom izveštaju iskupili su nas na jutarnji proziv ranije no obično. Oficiri su već bili obrijani, uparađeni, zakopčani do grla. Čak ni psovali nisu glasno, nego kroz stisnute zube, kao da su želeli da jutros deluju fino i otmeno. Stajali smo na molu i mislili: sigurno opet neki ministar!

Do sada su nas obilazili razni ministri i njihovi načelnici. I ministarstvo bezbednosti i ministarstvo rata pretendovali su da spadamo pod njihov resor. Posećivali su nas i novinari. Oni su fotografisali zgrade koje smo podigli, ali s nama nisu razgovarali. Ipak po nemiru i uzbuđenju koje je zavladalo na molu moglo se zaključiti da nas čeka poseta više od ministarske.

— Možda sekretar ambasade, šapnu Kostas koji je bio iz Atine. Nisam čuo čije, ali biće engleske, ako ne i američke. Sunce je već pržilo, vazduh se ujario a mi smo stajali i zurili u kamenu zgradu komande. Oficiri bi s vremena na vreme istrčali iz hladovitih hodnika kuća, pogledali put horizonta i vraćali se. Mi — mirno. U tom s leva, od pravca Krfa, odakle se najmanje moglo očekivati poseta, zacrnela su se četiri dima, Brodovi. Tri siva — ratna i jedan beli — jahta. Gospodska, kraljevska. Na dvesta metara od obale ratne su lađe spustile sidra, a bela jahta produži dižući talase. Zaustavi se uz samu obalu.

Oficiri zajedno s pukovnikom Barjaktaru u batldresovima i belim kajševima stajali su ukočeni pred zaštitnim četama postrojenim duž obale. Iza njih — mi. »Mirno stanite, izdajnici, naš kralj. Naš kralj, magarci«. To su vojnici iz zaštitnih četa siktali na nas. Iz dimnjaka velikog belog broda, sukljao je dim, a nevidljiv dotle u gomili oficira na kapetanskom mostu izdvoji se visok čovek u beloj uniformi i poče da govori nekako kroz nos, mrzovoljno, kao što to već imaju običaj viši nemački oficiri.

Ali grčki je govorio dosta dobro.

»Draga deca Makronisija! Tako nas je kralj nazvao. Draga deca Makronisija vi ste tu da ponovo sebe nađete, pošto ste se ogrešili o domovinu zavedeni lažnim parolama izdajnika i komunista. Ali majka Grčka spremna je da vam oprosti i da vas opet prigrli na svoje široke majčinske grudi. Vas ovde prevaspitavaju moji verni oficiri, i kad se taj rad uskoro završi, mi ćemo vas uz naš očinski blagoslov uputiti u brda, da i vi učestvujete u borbama protiv neprijatelja plaćenog iz inostranstva i na taj način dadete dokaza da ste opet dostojni naše pažnje. To je jedini put za vas koji ste se ogrešili o majku domovinu i mene, koji sam kao kralj pozvan da budem pravedni otac naše velike grčke porodice«.

Rekavši to kralj je sišao sa mosta i otišao u kabinu. Nas su oterali na rad. Kad smo se u veče okupili na prozivku, bele jahte više nije bilo.

Taj govor je imao posledica. On je sugerirao izmenu plana. Zapravo omogućio da ga ostvarimo brže i potpuno. Sam kralj nas prebacuje na kopno svojim brodovima. Samo da partija odobri. Što se tiče pucanja — tu smo bili jednodušni. U diskusiji je iskrslo pitanje dokle ići u glumljenju. Par dana kasnije stigao je odgovor od drugova. Oni su odobravali naše predloge i čak savetovali da usmeno dajemo izjave koje traže od nas, ali da ne potpisujemo nikakve obaveze, koje bi se kasnije mogle iskoristiti protiv partije.

Tako smo i sami mislili.

Oficiri su posle kraljeve posete udvostručili pedagoške napore. Morali smo više raditi, manje jesti, manje piti, voda je stizala neredovno, ali slušati više njihovih predavanja. Teško nam je sve to padalo, ali moralo se. Direktiva, A kad je to direktiva, nije ni teško. Mi smo odgovarali na pitanja koja su nam oficiri postavljali. Izgleda da smo ih zadovoljavali. Manje su se i drali na nas. Ali još žešće gonili na rad. Još više nam oduzimali vremena od sna. Posle izvesnog vremena činilo im se da smo zreli za borbu u planinama.

Kako smo žudeli za borbom u planinama!

Tad je nastupio sam Barjaktaru. Kao da je pio celo popodne u licu je došao taman kao trula višnja, kad se u sumrak pojavio na kamenom balkonu. Govoreći on se klatio ali je psovao — teško. Psovao je sve. Demokratsku armiju, naše rukovodioce, partiju, narod. Govorio je dugo, više od jednog sata. Najzad završavajući viknu: »Bivši izdajnici tri koraka napred, marš«.

Nije bilo odgovora. Man to da je svaki od nas na isti način uzdrhtao od gnjeva. Niko se nije pomerio s mesta. Sem jednog priprostog i nagluvog starčića koji je biće, razumeo samo ono tri koraka napred, marš. Ali videći da je sam, osvrnuo se i poslušno vratio u redove, gledajući nas zbunjeno i dobrodušno.

Dogovora nije bilo, ali gnjev, bes, mržnja mogu u izvesnim trenutcima da parališu. U prvi mah bili smo možda više zaprepašćeni, no željni da prkosimo i da se opiremo. Da smo mogli predvideti sve što će se uskoro zbiti, da smo mogli pomisliti da time upropašćujemo veliku šansu možda bismo se savladali i izvršili naređenje Barjaktarua. Čovek sve može. Možda i nije tako. Možda smo bili dostigli onu crtu iza koje ne može više ni najgipkija svest da se savija i glumi. Konačno šta, jednom se živi. Odgovarajući na pitanja oficira imali smo stalno na umu zašto to činimo. Ali smo stid osećali, uprkos svemu sramili se sebe, gadili. Izgleda da je taj stid u nama prevršio meru. I kad nas je Barjaktaru pozvao da koraknemo, nešto je prepuklo. Komunisti koji su uvek stajali u prvim redovima isprsili su svoje mršave grudi. Niko se nije pomerio s mesta. Barjaktaru zažmiri i jasno odkomandova.

»Izdajnici, tri koraka napred!«

Tišina zavlada na ostrvu. Vojnici iz zaštitnih četa zurili su nemo u nas i čvršće stezali remenje pušaka i šmajsera. Galebovi su kliktali na njihov neprijatno-promukli način, kružeći nad nama i morem.

Po treći put ponovi Barjaktaru svoju komandu. Ovoga puta tiho, više za sebe. Naoružani vojnici samo su se gušće zbili pod dovratkom i tremovima komande i kasarne. Otud od mora, što se kotrljalo preko šljunka, čuo šum koji me potseti na majku. Činilo se da dolazi iz perionice gde neka krupna snažna žena isplače i žmika rublje. U tom sa sprata zaštekta mitraljez. Sve se učini besmisleno, nemoguće. Galebovi se naglo digoše i nebo se pojavi pusto nad zgradom komande. Ali drugovi su stali da padaju. Stajali smo trenutak zbunjeni, još neodlučni. Blizu kraj moje glave fijukali su meci, ranjenici su počeli da viču. Bataljoni koji već nagli da se rasipaju u neredu, odjednom su zastali kao pred nekim nevidljivim zidom. Komunisti koji su se snašli izbili su u prve redove i pošli uspravni, prema komandi, kao da će oni da ubiju metke, a ne mreći njih. »Dželati«, vikali su neki. »Ubice«. Drugi su zviždali. Čini mi se da je Sintihakis prvi zapevao. Imao je moćan, malo rapav glas govornika, a telo kržljavo i sasvim u neskladu s njegovom hrabrošću. On je započeo Internacionalu. Raširen u strelce, idući prema komandi, odakle su u rojevima izletali meci, prihvatili smo svi tu pesmu borbe. Kad smo se približili zgradi komande, popadnemo za kamene blokove, što smo bili dovukli na trg da gradimo nova utvrđenja. Zviždali smo i gađali vojnike i oficire komadima mramora i šljunkom koga je bilo mnogo na obali. Oni iz zaštitnih četa nisu očekivali otpor. Kamenice su pljuštale i zasipale. Iako su oni imali mitraljeze i šmajsere nas je bilo deset puta više. Prava grčka srazmera. Od deset jarosno bačenih kamenica najmanje dve će pogoditi...

Nama, videli su, nije bilo do života. A oni su se setili, valjda, da je njihov život lak.

Šta smo imali da žalimo. Žeđ, koja mori? Glad koja muči? Oni su zaista imali šta da izgube. Zbogom lepe krfske devojke. Zbogom laki hlebu, zbogom vino u neograničenim količinama, i ti, živote, zbogom. Nije trebalo biti kukavica, pa da imaju za čim da žale. Psi na nevidljivom lancu.

Dva sata kasnije stigao je ratni brod pred Makronisi. Zapucali su mornarički topovi. Da li slučajno? Jedna granata udari posred kasarne. Tom prilikom pogibe, kako smo kasnije doznali, dvedesetak fašista. Slučajno? Ne zna se. Ali paljba s broda prestade. A uskoro i iz komande.

Pevajući naše pesme ujutro smo sahranili dvesto osamdeset drugova. A uveče, kao da se ništa nije dogodilo, Barjaktaru počeo opet da nas grdi, tvrdeći da smo još jednom dokazali da smo izdajnici, i uopšte ko smo i što smo, obični plaćenici iz inostranstva. Izviždali ga. Pretio je da će opet da puca. Licemer. Svi tirani su licemeri. Šta im drugo ostaje kad niko, ružan i gadan ne voli sebe da vidi ni u običnom ogledalu.

Ali taj događaj pokvario nam je planove. Moglo je tešiti saznanje, iskustvom proveravano, da ništa ne može da bude tako rđavo i svirepo, a da komunista ne bude u stanju da i u tome najgorem i najsvirepijem otkrije skrivene poluge, kojima se može poslužiti da ih ukine.

Prestali su govori, sve je postalo mnogo jasnije, oni iz četa nastupali su surovije, bešnje. Mi tvrđe, odlučnije. Oni — divljije. Mi — smelije. Tukli su nas. Mučili za najmanju sitnicu. Aldonaku su otkinuli mošnice, Sintihakisa strpali prebite kičme u vreću, vezali ga i bacili u more. Pod batinama su umrli tokom jedne noći Margaris, Sofronos, Despotopulos, Skurbelus. Škrgućući zubima ćutali smo, i trpeli. Još malo. Drugovi s Krfa prihvativši ponovo naš prvobitni plan, prikupljali su ribarsku flotu za nas...

Najzad, došao je poslednji dan robovanja. Sigurni ljudi trebali su tokom noći da nam dadu znak ribarskim lampama odnekud s mora. Na njihov signal mi bismo navalili na zaštitne čete, pobili ih i zapalili vatru. Oni bi tad prišli obali.

Na barkama je bilo mesta za osam hiljada, ali s tim smo računali.

Računali smo da će nas oko četiri hiljade poginuti u toj neravnopravnoj borbi, golorukih s naoružanima.

Svi su naši ljudi bili obavešteni. U ponoć.

Čekali smo poslednjeg dana bez daha tu ponoć. Radili smo. U ponoć će drugovi ribari zapaliti svoje velike lampe tri put za redom. Radili smo kao i ostalih dana. Nije trebalo biti ni krotkiji ni drskiji, no inače. Ja i još tri druga bili smo određeni da se ogrešimo o pravila kako bi oficiri imali koga da tuku na podnevnom proživanju. I dok su me tukli, ja sam urlao manje od boli, više, da se ne dosete šta mislim. A mislio sam: »Tucite. Već dvanaest godina tučete i ubijate i mučite, i koljete. A ovo je vaše poslednje. Za nekoliko sati, drugovi ribari upaliće triputa lampe i mi ćemo navaliti na vas. Udaraj. Ni ti nećeš dugo živeti«.

Posle mi pade na um da se pitam da li bi oni tukli kad bi znali da ih samo nekoliko sati rastavlja od smrti. Jedva sam se uzdržao.

Na barkama i trabakulama biće mesta za sve. Osam hiljada mesta. Pogledam tri druga i znam, treći neće preživeti ponoć.

Kad smo ušli u barake ponovili smo poslednji put zadatke. Zatim je počelo čekanje. Kod prozora okrenutog moru stajali su odgovorni drugovi i čekali ponoć — znak. Čekati značilo je gledati u noć, u more i u nebo s velikim kolima što su uperila rudu prema severnjači tačno pred rukom.

»Ponoć je, reče glasno Papazaharos, seljak iz Lerinskog. »Sad će«, šapne onaj koji je trebao da ubije stražara pred vratima.

Noć se crnela napolju. Noć, zvezde i ništa. Čekali smo ali tamu nisu probila svetla ribarskih lampi.

Hladno je bivalo oko srca, i teskobno na duši. Postajalo je jasno da se noćas neće ništa dogoditi, sem što će ropsko jutro da svane. Svi su to mislili, a niko nije imao snage da tu misao izrekne. Kako ražalostiti drugove. Kod prozora smo stajali do zore. Znali smo da uzalud stojimo ali za stajanje svaki je imao još snage. Sunce je sinulo. Kostas reče: »Sutra. Možda ih noćas nešto sprečilo«. Ribari su bili dobri drugovi. A dobre drugove ništa ne može sprečiti da dođu na takav sastanak. Oni su kao i mi znali šta je za nas značilo pobeći, šta ostati. Ako nisu došli dogodilo se nešto neljudski užasno. Ali šta?

Ujutro smo saznali.

Na prozivu nam je Barjaktaru pročitao izjavu Zaharijadesa o kapitulaciji Demokratske armije, koja, rekao nam je, s puškom k nozi ostaje da brani grčki narod.

Tamnocrveni Barjaktaru smeškao se. Bio je srećan i blag. »Izdajnici, urlao je, kažem ja — izdajnici. Nisu vas sačuvali ni kad su pucali, a kamo li sad, kad su odložili oružje«.

Dugo je govorio, psovao i vređao, ali dobrohotno, šaljivo, raspoloženo. I to je bilo ono strašno. Ne bismo mu inače verovali. Ali bio je, odista, iskreno radostan. Radostan neprijatelj — žalostan prijatelj. Nismo imali snage da protestujemo. Bili smo onemoćali, izgubili volju na život. Nismo ni primetili da su nam obećali dvostruku porciju vode.

Vojnici zaštitnih četa celog su dana šenlučili. Pitali su nas, zašto smo tužni. »Pomirenje«, govorili su. »To ste i vi hteli — sinfiliosis — radujte se.«

Ne, takav sinfiliosis nismo hteli.

Sledećih dana nije se ništa značajno dogodilo. Užasni mamurluk pobednika nije prestajao. Ali posle, pojačali su pritisak. »Ništa vas ne sprečava«, rekao je Barjaktaru, »da se vratite kućama. Ko ih ima, razume se jer vi ste uglavnom proleteri ,beskućnici. Vaše su bogomdane kuće-logori. Ali ko ima kuću ili želi da ode na kopno, treba izjavu da potpiše. Samo potpis. Ostalo je naša briga. Ko je nepismen, neka udari palac i krst«.

Mi komunisti ,ostali smo odlučni. Direktiva — ne potpisati. No o begstvu niko više nije hteo da čuje. Prva partija potpisnika, još mala, krenula je. Novi su se javljali. Njihov broj rastao je iz dana u dan. Oficiri su postajali sve nasrtljiviji. Oduzimali su vodu i hranu onima koji su odbijali potpis. Onda su počeli da komunistima lome ruke.

»Hoćeš li da potpišeš? Nećeš? Dobro!« Drugu bi provukli ruku kroz dve alke, pričvrstili je i onda udarali gvozdenim šipkama po njoj, dok se kost ne bi prelomila.

»To je stara grčka kazna za izdajnike koji su dizali desnu ruku na domovinu«. Slomljenih ruku vukli su se drugovi iz prvog bataljona, a rane su im se gnojile i niko ih nije lečio, ni čistio. Sutra će doći na red drugi bataljon, prekosutra treći. A ja sam hteo više no ikada da se borim. Predložio sam begstvo.

— Kuda? pitao me drug. Puške su prestale po Grčkoj, prestale su nade. Čemu život? Čemu desna ruka?

— Čemu patnje?

Predložio sam da pobijemo stražu.

— Čemu? govorili su drugovi.

Ja sam rekao: »Oprostite, drugovi. Ja ću da bežim«.

Hoću da bežim. Desna mi ruka hoće pušku da drži. Sad je tiho, glasa borbe ne čuješ u Grčkoj, ali jednog dana opet će se pucati. Ja hoću da budem i živim za taj dan makar prvi u njemu poginuo.

Mihajlis zastade i obrisa usta. Pogleda me i proguta pljuvačku i reč koju je zaustio. Zatim reče:

— Došao sam, da čekam. Da čekam dok se džentlmenima iz Lejksaksesa ne dosadi džentlmenovanje. Na Makronisiju ni jedan komunist nema više desne ruke. Niko tamo neće više ni k nozi moći pušku da drži.

Jednog dana, uzdahnu Mihajlis, pitaćemo Zaharijadesa za čiji je račun izdao, i pitaćemo Višinskog kakav mu je to socijalizam dozvolio da trguje s oslobodilačkom borbom jednog malog naroda kao sa sopstvenom demping robom? Ko mu je dozvolio da ga razoruža, obmane, i preda na nemilost Barjaktarima crnih zastava, koji mu gvozdenim šipkama lome ruku, ruku kojom se tako hrabro borio punih devet godina ?

Mihajlis ustade :

»Ja sam siguran da ću taj dan dočekati. I za taj, i za taj dan živim.

Ezen Delakroa (1798—1863): Grčka na ruševinama Misolongija

Kako je zahvaljujući rezoluciji Informbiroa, Milan postao Griša

Bogdanka ČIPLIĆ

Stanislava Vigodskog, književnika, upoznala sam kao jednog od mnogobrojnih Poljaka koji su u toku Drugog svetskog rata, preko kilometarskih daljina, kroz zatvorske rešetke, osetili snagu naše Narodne revolucije i divili joj se.

Vigodskog je u toku ovoga rata snašla sudbina većine poljskih Jevreja. Proveo je rat u logoru, u Ošvjenćimu. U tom logoru Vigodski je upoznao ljude raznih narodnosti, a preko njih i njihove zemlje. Upoznao je tako i Jugoslovene, koji su u ošvjenćimski logor smrti uneli optimizam i veru u budućnost.

Preživevši logorske strahote, u slobodnoj Poljskoj, Vigodski je nosio u sebi žive uspomene na sve drugove iz logora. U susretima sa Jugoslovenima Vigodski je uvek bio ganut uspomenama na Jugoslovene iz ošvjenćimskog logora. Meni je govorio: »Kakvi su to ljudi bili! Kako su bili hrabri! Bili su najhrabriji u logoru!« Zbog toga mi je bilo razumljivo njegovo interesovanje za Jugoslaviju, za naše umetnike, za izgradnju zemlje itd. Nestrpljivo je očekivao da se organizuje poseta poljskih književnika Jugoslaviji, kako bi se i njemu pružila mogućnost da vidi Jugoslaviju, koju je, ustvari, već dobro poznavao.

U tom očekivanju Vigodski je napisao pripovetku o našem partizanu Milanu. Dao joj je naslov »Milan« i objavio je u dva nastavka u književnom nedeljnom listu »Odrodzenje«. (Br. 38 (147) od 21 septembra i br. 39 (148) od 28 septembra 1947 godine).

Pripovetku »Milan« napisao je Vigodski toplo, onako kako je i govorio o Jugoslovenima. Milan je u ošvjenćimsku bolnicu uneo nešto novo za sve zatvorenike. Njegova pesma o pušk omitraljezu, o borbi za slobodu, postiče intelektualce u zatvoru na duge razgovore o tome šta je i šta može biti živa pesma sadašnjice. Nadzornik zatvorskog bloka, takođe logoraš, iznenađen je da Milan neće da prodaje svoju pesmu o slobodi ni za šta, pa čak ni za hleb, za koji se u Ošvjenćimu sve moglo kupiti. Milan konačno zaprepašćuje svo logoraše u bolnici odlukom da umre kako sam hoće, a ne onako kako hoće fašistički dželati. Danima zbunjeni logoraši posmatraju kako Milan ravnodušno slaže na slami, na uzglavlju, svoje sledovanje hleba, jer hoće da umre sam po svojoj volji, kako je sam odlučio, a ne očajnički u gasnim pećima kada se prohte fašistima. Neshvatljiva je za njih Milanova odluka o smrti, kada njih sve neprestano muči samo jedna misao: kako izbeći smrt. Poslednju snagu pred smrt Milan koristi da dođe do prozora i još jednom pokaže drugovima — Poljacima, Rusima, Ciganima, Nemcima, u pravcu Jugoslavije, tamo gde je Tito, gde je borba, gde je i sam tukao iz puškomitraljeza nemačke i talijanske fašiste. Umire noću tiho i neprimetno, nije mu stalo da li je neko zapazio njegovu odluku o dragovoljnoj smrti, da li je odobrava ili ne.

Pošto je Vigodski napisao i objavio svoju pripovetku o partizanu Milanu, ostavljao je na mene utisak čoveka koji očekuje priliku da pođe u Jugoslaviju, da ovoga puta sretne Milana kao umetnika, radnika, kao graditelja svoje zemlje, onakvog kakvog ga je već znao; tihog, ćutljivog, upornog, spremnog da i danas, ako zatreba, mirno položi i svoj život.

Verovatno da bi Vigodski i dočekao priliku da pođe u Jugoslaviju da ga nije preduhitrila čudovišna rezolucija Informbiroa, koja je i njega čudovišno izmenila. U Vigodskom se nešto smutilo, kao da ga je pamćenje izdalo, pa je zaboravio i pomešao i svoje drugove iz ošvjenćimskog logora.

Jula meseca ove godine Vigodski je sabrao svoje pripovetke, napisane po oslobođenju i objavljene po raznim časopisima, u knjizi pod naslovom »U kotlini«. Knjigu mu je izdala Iz-

(Nastavak na četvrtoj strani)

CANKAREVA KOMEDIJA „ZA DOBRO NARODA" U LJUBLJANI

I

Cankarevom komedijom »Za dobro naroda«, Ljubljanska drama otvorila je pozorišnu sezonu 1949/50. Time je ona istakla činjenicu, da je Cankareva komedija posle 50 godina od svog nastanka ostala kao večito živi dokumenat toga, kako pisac veran stremljenjima naroda može da pomaže dalji razvoj naprednih društvenih snaga.

Komedija je nastala u vreme kada su oba slovenačka politička tabora, liberalni i klerikalni, bila samo privesak austriske vladine politike i dosledno radila protiv interesa slovenačkog naroda. Klerikalni tabor zastupao je politiku veleposedničke reakcije, a liberalni tabor je bio izraz politike nastupajućeg modernog građanstva i kao takav na svoj način je zaslepljivao narod naprednim parolama.

Režija Slavka Jana je potpuno shvatila istoriski i politički značaj Cankareve komedije. Shvatila je da su karakteri i tipovi u toj komediji ustvari ljudi iz života, koji su oko 1900 godine držali u svojim rukama više ili manje monopol nad slovenačkim javnim životom.

Za Cankarevo umetničko stvaranje uopšte pa i za tu komediju karakteristično je da on stvara svoje likove, karaktere, tipove, čak i čitave simbolične slike sa velikom ljudskom jasnošću i prisnošću.

U komediji »Za dobro naroda«, ličnu dramu velikog društvenog značaja preživljuje novinar Ščuka. Misaona ispoljavanja novinara Ščuke u toj komediji izraz su čoveka, koji u komediji sa živim, ali bolnim srcem, otkrivenim i više puta izmučenim duhom zastupa ne samo »čoveka i ideju« (Slavko Jan), nego i nešto više: pored njega osećamo blizinu onih ljudi koje ne vidimo na pozornici, ali koji su do zadnjega čina nevidljivo prisutni u ličnoj sudbini Ščuke. Sve ostalo je više ili manje satirična komedija, u kojo je Cankar sa vidnom i osetnom simpatijom uneo spretno i oživljavajuće Kadivca i Matildu, — dvoje mladih zaljubljenih, koji hotimice ili nehotice učestvuju u zapletima komedije.

Izgleda mi preterana rešiserova koncepcija da se u slici kada Ščuka vezuje cipele narodnom prvaku Grozdu, sama komedija pretvara u čistu idejnu dramu. Zar nema posle ove slike ceo četvrti čin niz elemenata komedije, koji su među najboljim u celom komadu. A šta je upravo Ščuka u komediji? Da li sam Cankar? Ako pažljivo posmatramo Ščukine nazore, zapažamo da on izražava potpuno jednake misli kakve izražava sam Cankar o slovenačkom političkom životu svog vremena u svojim privatnim pismima raznim ljudima: bratu Karlu, piscu Lojzetu Krajgeru, Sofki Kvedrovoj i drugima. Cankarov lični položaj za vreme njegovog boravka u Beču, gde je naročito živo osetio zaostalost našeg političkog života, gorka i nevesela mladost, zapreke na koje je nailazio usled prilika u domovini — sve je to sigurno odlučivalo kod razvoja Ščukinog karaktera u komediji, i dalo mu mnogo Cankarovih intimnih crta. Ali bilo bi pogrešno reći da je Ščuka istovetan sa Cankarom. Možemo reći da je novinar Ščuka samostalno zamišljeni tip slovenačkog naprednog inteleklualca, koji misli Cankarovom glavom i konačno se nađe na revolucionarnim pozicijama, povezan sa narodom. Upravo tako kako piše Cankar iz Beča Sofki Kvedrovoj: »Nama tamo dole je potrebna reformacija i revolucija u političkom, socijalnom i javnom životu.« (8 maja 1900 god.).

II.

Kada je komedija 1906 godine prvi put prikazivana u Ljubljani, Cankar je detaljnije ocrtao važnije uloge u pismima tadašnjem intendantu Juvančiču. Iz tih pisama se vidi mnogo štošta: »Komediju drže u prvom redu Grozd i Grudnovka. Grozd mora biti uvek ozbiljan i velik čak i onda kada je smešan, i tada još najviše«. — »Gornik je nevešto flegmatičan, čak i onda kada je zaljubljen ili kada je ljut.« — »Grudnovka je rafinirana žena, a mora biti i lepa!« — Cankar skreće pažnju, da glumac (Verovšek) ne povuče Grudna u farsu: »Uvek treba imati u vidu da su obadvoje veliki rodoljubi i vođe naroda, baš onda su najveći kada su smešni!« — »Mrmoljevka je brbljivica i ništa drugo.«

Janova režija je u velikoj meri poštovala Cankareva uputstva, ma da čini mi se, ne svuda. Težila je da celoj glumi komedije da što realističniji izraz. I u tome je uspela i približila je glumu publici i publika ju je primila sa razumevanjem. Neznatan je broj, na primer, skretanja u farsu, koja bi kvarila celokupnu realističku koncepciju. Danas, kada otstranjeno građansko društvo ne može više da zahteva, da se komedija idealizira, kao što bi rekao Bratko Kreft, prema njenim potrebama, da je tako što više udalji u neistinitost, koja pretstavlja razonodu za publiku, realistički način prikazivanja komedije je jedini put, po kome ju je moguće približiti radnim masama. Zato je isuviše i pogrešno, kada bi hteli odvratna lica političkih prirepaka Grozda i Grudna još posebno karikirati. — Izgleda nam da je u tome najviše grešio Bojan Peček u ulozi književnika Siratke. Siratka nije književni komedijaš, ustvari je samo pokvarena priroda lukave lakejske sorte. Sasvim malo su ponegde karikirane uloge opštinskih savetnika (na primer kod Valiča i Potokara). Bez potrebe!

Cankareve zamisli isto tako se nije dovoljno pridržavala kreacija lika bogatog Gornika. U Gorniku Cankar ne rešava celinu problema povezanosti između politike i kapitala. Ali zato Gornik nije ništa manje istinit. U nekoliko oskudnih poteza u plemiću Aleksiju Gorniku dat je tip takvog čoveka koji se iz unutrašnjosti preseljava u grad i tu postaje predmet političkih špekulacija vrlih rodoljuba. Cankar smatra Gornika za flegmatičara a Grudnovka kaže za njega da je nespretan i jednostavan pošten čovek. Drenovčev Gornik nije bio dat u tim okvirima i davao je utisak svetskog čoveka, punog obzira, mekog, uljudnog. Tako je on Gornika u svom shvatanju pomakao van područja nekih situacija, u kojima bi možda karakter komedije došao do bogatijeg izraza, na primer, u prizoru između Gornika i Grudnove žene u njezinoj kući.

Ulogu prvaka Grozda igrao je Janez Cesar, a ulogu prvaka Grudna Maks Furjan. U prva tri čina Cesarov Grozd ispao je suviše jak, sa crtama džina Kantora iz »Kralja Betajnove«, što ipak ne odgovara potpuno duhu uloge. Sliedžistvo ne pomaže kada se radi o pridobijanju pristalica u rascepkanom taboru! Efikasnije je bila njegova igra u četvrtom činu; tu je on dobro prikazao Grozdovo kolebanje i malodušnost. Furjan je bio uravnotežen i plastičan za čitavo vreme igre.

»Komediju drži i Grudnovka!« I te kako drži! Od svih ličnosti koje nastupaju u komediji, ona je prema Cankarovoj zamisli ocrtana tako sjajno kao nijedan od likova. Njezina buržoaska kultiviranost (koju Cankar naziva »finoćom«), lepota, koja je povezana sa duhovitošću, intrigantkinja velikog formata, koja taj svoj dar vešto sjedinjuje sa političkom nadarenošću i vanrednim osećanjem za svoje sopstvene klasne interese — sve to nam govori o velikom Cankarevom talentu, sa kojim je taj lik uvrstio u galeriju najboljih tipova komedije uopšte. Grudnovku su naizmenično igrale Mira Danilova i Vida Juvanova. Svaka od njihovih kreacija bila je umetničko delo za sebe. Ipak mi se čini, da je Vida Juvanova igrajući Grudnovku igrala sa oštrijim instinktom za politički značaj svog poigravanja sa Gornikom i tako stvorila jednu od svojih najboljih uloga. Mira Danilova bila je premalo vatrena; scena sa Gornikom imala je skoro preterani molijersko salonski karakter.

Ščukinu vanredno tešku ulogu igrao je Vlado Skrbinšek. Njegova gluma pokazala je da je on glumac, koji sam do maksimuma oplemenjuje realističku koncepciju uloge. Na premijeri sam imao utisak, da je njegov Ščuka umoran čovek, koji suviše mnogo vidi i zna o ljudima i zato se poigrava sa anarhistički nastrojenom skepsom. To je na premijeri donekle kočilo tempo njegove igre i davalo suviše patetičan izraz njegovom usponu posle scene vezivanja cipela. Ali kod druge reprize Skrbinšek je savladao to raspoloženje i sa sjajnom ubedljivošću doveo Ščuku do njegove velike odluke. Tako je on na toj reprizi, pored Vide Juvanove, stvorio najuspeliji lik te večeri.

Od svih scena u komediji u kojima nastupa Ščuka najbolja je ona u kojoj on vezuje cipele Grozdu. Cankar je na to dao sledeću primedbu: »Prizor u kome Ščuka vezuje cipele Grozdu treba da se izvrši brzo i diskretno — inače bi bio smešan«. Režija ove scene bila je na visini, čini mi se samo, da je tempo bio suviše lagan. Pošto taj neobičan prizor, koji već daje utisak simboličkog čina, dobija svoje čvrsto realističko mesto samo ukoliko je u prvom tempu povezan sa upozorenjem koje je Grozd nešto ranije rekao svojim političkim prijateljima a naročito Ščuki: »Ne hodajte na prstima iza mojih leđa.«

Od ostalih uloga pomenućemo još dvoje mladih, Matildu i Kadivca. Matildu su naizmence igrale Ivanka Mežanova i Draga Ahačičeva, a Kadivca Branko Miklavec i Dušan Škedelj. Režija je obe uloge obradila vrlo dobro, sa nizom sitnih dobronađenih ideja. U ulozi Matilde, Mežanova i Ahačičeva su potpuno uspele i bile pune ljupkosti i komičnog šarma. Branko Miklavec je svog Kadivca interpretirao — uspelo, temperamentno, dok je Dušan Škedelj na početku imao još neke glumački »neizrađene« poteze.

Katarinu, Grozdovu ženu, koja je za celo vreme događaja u pozadini, neaktivna, igraju Kraljeva i Šaričeva naizmenično. Kraljeva je Katarinu interpretirala nešto jednostavnije nego Šaričeva, koja joj je dala fino potrtani dah gorčine građanske žene, osuđene na pasivnost. Mrmoljevka je našla odgovarajuću interpretaciju u Ukmar—Boltarevoj; brbljivica i ništa drugo.

Franc ONIČ

VAJAR SIMA ROKSANDIĆ

Kada se Sima Roksandić, dvadesetgodišnji mladić i svršeni đak Obrtne škole u Zagrebu, koju je pohađao sa Frangešom i Valdecom, vratio 1894 godine u svoje selo Majsku Poljanu kod Gline sa svjedožbom klesarskog pomoćnika i izjavio ocu da ne želi da bude zanatlija već — umjetnik, stari seljak-kovač mu je odgovorio: »Od toga brašna neće biti nikada pogače«. Sima je ostao uporan. Uspio je da pohađa umjetničku školu u Pešti zatim Akademiju u Minhenu kod profesora Eberlea. Kao diplomski rad dao je svoju poznatu skulpturu »Rob« koja mu u ono vrijeme donosi opće priznanje. Radeći svoga »Roba« bio je duboko iskren. Kao Srbin iz Austro-ugarske carevine u »Robu« je izrazio svoj revolt i kulturni protest. Srpske novine i časopisi toga vremena pisali su sa oduševljenjem o tom događaju.

Sima Roksandić: Portret žene

»Iskra« (Broj 8. 1898) donosi reprodukciju »Roba« uz kratak članak i izjavu akademika Mihajla Valtrovića.

Roksandić je bio svjestan da još ima mnogo toga da uči i nauči. Ali, stipendija »Uprave srpskih fondova« u Novom Sadu je presušila. Da bi mogao živjeti radi na popravljanju starih oštećenih kamenih spomenika. Stanje u kome se nalazio bilo je očajno. Izgledalo je da riječi starog oca kovača već postaju stvarnost... U to vrijeme navraća u Minhen svom školskom drugu, profesoru Sajcu, čuveni srpski slikar Đorđe Krstić. Susreo se sa mnogim Srbima a naročito sa umjetnicima: Ristom Vukanovićem, Koenom, M. Milovanovićem i D. Pavlovićem. Upoznao je i Simu Roksandića, oduševio se njegovim »Robom« i ponudio mu nastavničko mjesto u Srbiji. Pun poleta i zanosa, došao je u Beograd. Tu počinju stradanja i gorka razočaranja. Na službeni poziv tadašnjeg ministra prosvjete Andre Đorđevića, 14 decembra 1897 godine Sima Roksandić kao vojni bjegunac iz Austrije postaje državni činovnik kraljevine Srbije sa platom od 1500 dinara godišnje, ali ne u Beogradu, kako je očekivao, već u Užicu.

Dok je Sima Roksandić upropaštavao svoj talenat po srpskim palankama kao nastavnik, njegove kolege u Zagrebu Frangeš i Valdec, bili su bolje sreće. »Odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu« u Zagrebu, visokoobrazovani Dr. Iso Kršnjavi, postavio ih je po gimnazijama uz punu platu, i oslobodio ih od dužnosti. Da bi se mogli posvetiti umjetnosti, sagradio im je ateljere u Ilici gdje se sada nalazi Umjetnička akademija. Ovo je bio kvasac za sav likovni život Zagreba i Hrvatske. Kroz te ateljere prošle su plejade najboljih hrvatskih likovnih umjetnika.

Kad je Roksandić došao u Srbiju, crtanje i modelovanje podučavali su razni nestručnjaci. Jedino obrazovani bili su Steva Todorović, Pero Ubavkić i Đorđe Krstić. U Užicama Roksandić je zatekao nekog stolara koji je modelovanje podučavao u »suhoj glini«. Po njegovoj metodi đaci su mijesili glinu, osušili na suncu a onda strugali nožićem. Roksandić je unio pravu revoluciju i đaci ga zavoliše, ali ni to ne bijaše dugo, pa umjesto nagrade izgubi službu. Onda su Užice smatrane kao srpski »činovnički Sibir«, tamo su činovnici premještani po kazni, ako nisu bili »dobro upisani u tefterima vladajuće partije«. A te netrpeljivosti doživjele su svoj vrhunac 1898 godine kada su mnoge gimnazije po Srbiji zatvorene pa tako i Užička sa motivacijom — da je pismenost u zemlji na suviše visokom stepenu. Tim rješenjem ministrastva prosvjete, izgubio je državnu službu i Sima Roksandić, patriota ,vojni bjegunac, i najtalentovaniji vajar ondašnje Srbije. Poslije dugih traženja, moljakanja i poniženja dobija mjesto u Kragujevcu. Ni tamo nije bilo bolje. Kao umjetnik ne može da stvara. Palanka je činila svoje. U takovoj atmosferi provodi svoje najljepše i najsnažnije godine. Muči ga želja i potreba da se istrgne iz te sredine, da ode nekuda gdje će moći kao umjetnik da živi i radi. Pod jesen 1905 godine se ženi a 1906 dobiva godišnje odsustvo, i sa novcem svoje žene odlazi u Rim.

Sloboda i topla umjetnička sredina Rima, duh velikih majstora, blagotvorno su djelovali na umjetnika. U Rimu izrađuje »Borbu« (ribara), drugo umjetničko djelo po snazi, izradi i kompoziciji koje je ostvario u inostranstvu. Rimska štampa piše pohvalno. Tu izrađuje i dvije biste, koje su na Jugoslovenskoj izložbi u Londonu skupa sa »Borbom« bile zapažene od svjetske štampe. Blagotvorni časovi u Rimu za umjetnika i njegove potrebe, bili su prekratki. Odsustvo je bilo pri kraju, trebalo je krenuti natrag. U domovini čekale su ga opet nastavničke dužnosti, brige, odricanja i palanačka čamotinja. Godine 1907 »Politika« (Broj 1302. od 2 septembra) piše: »Deset godina između »Roba« i »Borbe« proveo je Roksandić u srpskoj palanci gdje se njegov veliki i otmeni talenat upropaštavao učenjem djece kako se prave trougaonici i krugovi; upropaštavao se još više davanjem vajarskih stvari u koje ne ulažući nikakovih ambicija nije unio ni talenta. Trebalo je da se jednoga dana otme od nas, od sredine kojoj je deset bezmjernih godina plaćao svoj porez u tijelu i duhu, da na samo nekoliko mjeseci ode u Italiju, i udavi svoju čamotinju kao u »Borbi« njegov ribar svoju zmijurinu, pa da nam eto dadne jedno djelo velike inspiracije i umjetničkog poštenja«.

Sima Roksandić: Dečko vadi trn iz noge

Roksandićevo najbolje umjetničko djelo »Borbu« (ribar sa zmijom) otkupila je općina grada Zagreba prigodom I. izložbe jugoslovenskih likovnih umjetnika »Lada« u Zagrebu i postavila kao javnu česmu na Griču. Isto to djelo nekoliko mjeseci docnije, u bronci, otkupila je i Beogradska opština i postavila na Kalemegdanu gdje se i danas nalazi. Možemo reći sa ponosom da ove dvije česme skupa sa Meštrovićevim »Zdencem života« u Zagrebu, čine najljepše česme u našoj zemlji.

Od godine 1907 do 1912 radi kao nastavnik na Drugoj beogradskoj gimnaziji. Ratne godine 1912 do 1919. provodi na vojnoj dužnosti u poljskoj bolnici. Povrativši se iz rata, nije zatekao ni jedan od svojih radova, sve je bilo razneseno. Godine 1921 postavljen je za profesora Umjetničke škole u Beogradu, a neko vrijeme vršio je dužnost direktora. Penzionisan je 1934. u šezdesetoj godini života. Umro je u vrijeme fašističke okupacije 1943 godine.

Letimičan pregled djelatnosti ovoga umjenika — kome su u Minhenu proricali veliku budućnost — u jadnim prilikama stare Jugoslavije izgleda ovako: Živio 69 godina, kao srednjoškolski nastavnik kulučio 37 godina, kao umjetnik 57 godina. Kroz 57 godina umjetničkog djelovanja dao svega 130 radova, među kojima 2 spomenika, 2 česme, 12 kipova dječaka, 2 do tri grupe, 4 ženske figure ispod prirodne veličine, 2 zamašnije figure, 5 reljefnih kompozicija osrednje veličine, 48 bista ili reljefnih portreta, 51 malu figuricu i skicu. Za 57 godina umjetničkog argatovanja, u najboljim godinama umjetničke snage, elana i inspiracije — trideset i sedam godina — nije imao svoga ateljea u kojem bi mogao kao umjetnik od talenta da radi, da stvara. U 57 godini umjetničkog djelovanja nije bio u stanju da priredi nijednu kolektivnu izložbu, jer za to nije imao sredstava. Živio je skoro samo od činovničke plate, umro je u tuđoj kući. Ako sve to složimo imaćemo porazan bilans: kroz 57 godina dao je godišnje nešto više od dva rada računajući ovdje i 48 bista ili reljefnih portreta, s malim figuricama i skicama.

Godine 1900. Roksandić je izradio tri projekta za spomenik kralju Milanu, oslobodiocu Niša od Turaka. Ta tri projekta bili su jedini na konkursu. Sve tri nagrade dodijeljene su njegovim projektima. Ali, nikada nije primio nagrade, spomenik se nije izvodio, idejne skice su — nestale. Govorilo se da je novac namijenjen za spomenik »nestao« među računima kralja Milana. Zatim, 1902 godine, dobio je prvu nagradu za spomenik iz-

(Nastavak na četvrtoj strani)

IZ ISTORIJE SRPSKE GLUME

Velibor GLIGORIĆ

Po izvesnim indikacijama koje se nalaze u recenzijama i kritičkim prikazima prvih pretstava stalnog pozorišta u Beogradu, u njemu se od njegovog osnivanja radilo ozbiljno na realističkoj glumi. Recenzenti ističu »prirodnu igru« Alekse Bačvanskog, (1832—1881) prvog reditelja i prvog učitelja glume u tom pozorištu. Glumci koji su došli iz Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu u Beograd prenosili su takođe realističku glumu. Protagonist takve glume bio je Laza Telečki (1841—1873), jedan od prvih obrazovanih srpskih glumaca.

»Za Telečkog su njegovi drugovi držali«, piše pozorišni kritičar Hajim Davičo u časopisu »Otadžbina« 1882 godine, »da neće nikad biti dobar glumac, što odmah u početku nije udario na deklamaciju i patos, a međutim, baš ta okolnost i učinila je, te se za njega, kao za retko koga drugoga srpskog glumca, može reći da je umeo tako savršeno prerušiti se i preobražavati se u raznostručne uloge svoga repertoara, da je i od svojih kolega izmamljivao čuđenje i iznenađivanje; jer mu nijedan ne poznavaše iz privatnog, svojstvenog mu života, sve one raznostručne i sve nove osobine, koje prema zahtevu samoga pesništva unosaše u svojim ulogama«.

Kada je Aleksa Bačvanski oslepio i kao slep igrao na pozornici tešku i složenu ulogu koja je zahtevala raznovidnost dramatskog izražavanja, Jovan Đorđević je zapisao ovo: »Dođosmo u pozorište koje opet beše neobično puno. Podiže se zavesa i opet nam se ukaza naš stari poznanik, naš uzor tiranin i licemer Ludvig XI. Gledasmo ga pognutog u razgovoru s njegovim »dželatom« Tristanom, usred ubilačkih planova kako na glas crkvenog zvonceta pada na kolena, šeširskida, ruke sklapa, oči k nebu diže, neku molitvu u sebi mrmlja, svete moštи na usne pritiskuje, pa opet ustaje i svoj grešni govor kod one reči nastavlja, kod koje ga je zvonce prekinulo, kako od Marije tajnu mami, kako rođenom sinu ne veruje, kako se krivo kune, kako se pustinjaku ispoveda, a s bogom pogađa, kako se s dušom bori, a ne može i neće da umre — sve to i mnogo drugo, u onom divnom delu gledasmo i čistim svojim očima ne verovasmo, da je ovaj čovek što pred nama stoji, da je ovaj glumac i umetnik kome se divimo i koji nas veštinom očarava — slep i da ga drugi vodi!« U zapisima Starog Beograđanina stoji da je Bačvanski u svoje uloge »unosio duboku studiju karaktera koji prikazuje«.

Školi Aleksе Bačvanskog pripisuje se veoma talentovana gluma Toše Jovanovića (1846—1893). Tošu Jovanovića je u pozorišni život uveo istaknuti zagrebački glumac Adam Mandrović (1839—1912) koji je znatno doprineo svojom velikom darovitošću, markantnom glumačkom i pozorišnom ličnošću, svojom inicijativnošću i stvaralačkom energijom, autoritetu, uzdizanju glume stalnog pozorišta u Beogradu. Kada je ovo pozorište zapalo u krize (godina 1872 i 1873) Toša Jovanović je prešao sa Mandrovićem u Zagreb i u Zagrebačkom pozorištu proveo do 1878 godine, kada se opet vratio Beogradskom pozorištu. On je u Zagrebu i Beogradu igrao vrlo raznovrstan repertoar, od uloga u komedijama, do uloga u velikim dramama i tragedijama.

August Šenoa uvek visoko ocenjuje igru Toše Jovanovića u svojim pozorišnim recenzijama. 1873 davala se u Zagrebu korisnica Toše Jovanovića. Igrao je Ferdinanda u Šilerovom komadu »Spletka i ljubav«. Šenoa je propratio tu igru ovim prikazom: »Ferdinanda prikazao je g. Jovanović (prije G. Brani). Jovanović je prvi savršeni Ferdinand, što ga na hrvatskom pozorištu vidjesmo. Živo gledasmo pred sobom plemenita, vatrena mladića, koji se je, raspaljen ljubavlju, digao srušiti sve krive društvene predrasude, sve gluho ropstvo svojega mračnoga vijeka, te boreći se poštenjem i duhom proti zlobi i varki, zagrlio. Majstorski je izveo g. Jovanović prvi dijalog s ocem si. veliki prizor s pretsjednikom u Milerovoj kući, sastanak s ledi Milordovom. Iz »Ljubavi i spletke« razabrasmo, da je g. Jovanović u građanskoj tragediji sretniji nego u stihovnoj drami. Općinstvo ga je pozdravilo s početka i pri kraju pretstave živahnim pljeskom, a svatko će rado priznati, da je sud općinstva pravedan bio.«

Šenoa ističe ne samo žar, nego i prirodnost u igri Toše Jovanovića. Jednom prilikom konstatuje: »G. Jovanović, Jovanović, Brani deklemovahu realističnom igrom. Put kojim je pošao, potvrđuje, da su umjetnost i narav dvije rođene sestre, po kojima svaki umjetnik pobjediti mora.« On uvek pozdravlja ono što je »naravsko« u igri Toše Jovanovića: »Gg. Mandrović, Jovanović, Brani deklamovahu realistički, naravski, G-đa Bajzova i neki glumci patetički«... »Marcel g. Jovanovića bijaše cijela umjetnička slika. Govor mu je tekao naravski, jasan i siguran... Gosp. Jovanović prikazao nam je u Marcelu prava, zdrava junaka svoje dobi, čovjeka prirodna, i u prizorima gdje Marcela zanosi živa ljubav, nije g. Jovanović izgubio naravskog temelja«.

Šenoa pokazuje i druge kvalitete Jovanovićeve glume. »G. Jovanović poznat je vještak lakoj konverzaciji francuskih komada.« »Jovanović (Kazanova) bijaše pravi humoristički perpetum mobile«. »G. Jovanović je prikazao pustolova (Hlestakova) neobičnom vještinom.« O Jovanovićevoj ulozi Hlestakovâ zabeležio je jedan ruski putnik, novinar i kritičar ovu impresiju: »Bio sam u Beogradskom pozorištu baš kad se prikazivao Gogoljev »Revizor«. Ah, Bože, te pogreške! takve maske! Pa opet dođite da vidite onu studiju kojom je prikazano glavno lice. I naši prvi umetnici imali bi šta naučiti od ovog skromnog glumca, a on se zove Toša Jovanović.«

Zabeleške o velikim dramatskim ulogama Toše Jovanovića pune su divljenja njegovih savremenika. »Taj Brut beše apostol slobode, junak u ljubavi, junak na bojištu, oličena građanska vrlina, zahvalan, bolećiv, dobar drugovima, nežan ženi svojoj. Taj Brut bejaše oličeno pesničko osećanje, prečišćeno od apstraktnog. I opet to bejaše čovek svoje volje, junak svojih mišica...« »U pogledu prizorima uzdrmao nas je Jovanović silno«... (Otelo). »G Jovanović (Fereol) potresao nas je sve svojom živom veštinom, prikazao je silovite konflikte majstorski. «

U prvim decenijama svoga rada stalno pozorište u Beogradu imalo je velike teškoće u pogledu ženskog glumačkog osoblja. Ono je imalo da izdrži borbu sa patrijarhalnim predrasudama, sa patrijarhalnim stavom nepoverenja i netrpeljivosti prema pojavi žene na pozornici i njenom učešću u pozorišnom životu. Memoari i korespondencija gotovo svih upravnika Beogradskog pozorišta u devetnaestom veku tuže se na ove teškoće. Žena se s mukom i borbom probijala do pozornice. Ujedinjena omladina srpska svojim slobodoumnim stavom u pitanju položaja žene pomogla je toj borbi. Ujedinjena omladina uzdizala je pored toga ulogu i značaj pozorišne umetnosti u prosvećivanju naroda, oduševljavala omladinu za rad u pozorištu. Vrlo je karakterističan postupak pobornice ujedinjene omladine srpske Drage Dejanović koja se, jako nije imala talenta za glumu, rešila da ličnim primerom ohrabri žene da uzmu učešća u glumačkoj umetnosti stupanjem u glumački poziv. Istaknuta glumica u tom osnivačkom periodu Beogradskog pozorišta bila je Milka Grgurova (1840—1924) koja je imponovala publici i svojom markantnom ličnošću u javnom životu (ona je bila i pisac). Milka Grgurova je jako voljena u publici. Omladina joj je na jednoj svečanosti dala lovorov venac sa natpisom »Prvoj umetnici jugoslovenskoj«. Dve velike glumice koje su došle u Beogradsko pozorište iz Hrvatske i Slovenačke bile su Marija Jelenska (1852—1882) iz Zagorja i Vela Nigrinova (1862—1909) iz Ljubljane. Marija Jelenska zablistala je dramatskim talentom u osnivanju Beogradskog pozorišta, pa je usled nastalih kriza u pozorištu i sukoba sa upravom napustila Beograd i igrala na pozornicama Beča, Praga, Hamburga i Štutgarta. Vela Nigrinova je tek bila u prvom glumačkom razvitku (stupila je u Beogradsko pozorište devedesetih godina), a morala igrati sve fahove. Takođe je i Milka Grgurova morala igrati uloge koje nisu odgovarale njenim glumačkim dispozicijama.

Veliki interes za domaćom dramskom literaturom obilata igra u domaćim dramskim delima koja su sačinjavala kičmu repertoara u eposi pred osnivanjem Narodna pozorišta u Beogradu, učinili su da je gluma u prvim decenijama od osnivanja pokazivala svoju stvaralačku snagu naročito u prikazu likova iz narodnog života. Ti likovi su, glumom sklonoj slikovitoj karakterizaciji, tipizirani na pozornici. Oni su nosili boje, živopisne karakteristike duha i mentaliteta sredine. Težilo se u toj glumi da likovi iz narodnog života budu što realniji, životniji, da publika u njima prepozna svoje savremenike.

Tome je doprinela u velikoj meri srpska realistička književnost koja se razvijala iz pokreta Svetozara Markovića. Pisci su bili u uskom kontaktu sa glumcima. Ujedinjena omladina pokrenula je pisce za rad na pozorišnoj umetnosti. Ne samo što su istaknuti pisci posvetili stvaralaštvu i rad na dramskoj literaturi (Jakšić, Kostić, Zmaj, Glišić, Veselinović, Nušić), već su uzeli i aktivnog učešća u upravljanju pozorištem. Na rukovodećim mestima u pozorištu, u upravi i pozorišnim odborima, u periodu između 1869 i 1903 nalazimo književnike Milovana Glišića, Jovana Jovanovića Zmaja, Lazu Lazarevića, Janka Veselinovića, Branislava Nušića.

Rad na glumi bio je dugo vremena prepušten improvizaciji, samom sebi. Radilo se brzo, sa rediteljem koji je uglavnom imao ulogu da raspoređuje prikazivače na pozornici i da povezuje scene. Šapčanin je 1888 objavio da je za sedam godina u Narodnom pozorištu odigrano »20 originala i 111 prevoda, svega 131 novitet, dakle godišnje 19.« Pod ovakvim stihiskim radom sa malobrojnom trupom nije se mogla posvetiti briga kompoziciji, celini, međusobnim odnosima u igri. Tek pod režiskim radom Toše Jovanovića počelo se izgleda misliti na skupnu igru. Takav stihiski rad omogućavao je da se formira šablon u igri naročito manje obdarenih glumaca, da se u igru uvlači neodgovorna improvizacija, kopija, trik, divljanje u prekrajanju i izvrtanju teksta, potenciranje deklamatorstva i lakrdijaška karikatura. Hajim Davičo je kao krupnu slabost u tadašnjoj glumi uočio ispoljavanje od strane glumca privatne ličnosti u interpretaciji uloge. Dragomir Janković je takođe podvukao tu slabost. »...jer ma u kojoj ulozi gledali, za nas je jasno, da imate posla s veštacima, koji kao oči u glavi čuvaju svoju individualnost i suvereno preziru i najmanji pokušaj, da se koliko toliko užive u ulogu«.

Uprava pozorišta je 1889 izdala okružnicu u kojoj je postavila ove zahteve:

»Svaki glumac i glumica treba da izbegava pri predstavi svoje uloge sve što je suvišno, besmisleno i neprirodno. Preporučuje se svima gg. članovima i muškim i ženskim ,da se pri kostimovanju uzdržavaju od svake preteranosti, da u maskovanju izbegavaju karikature i da ne prave grimase, koje ne iziskuje duh samoga komada, a koje parališu ozbiljnost scene i obično zatalasaju nižu publiku baš u trenutku, kad je potrebno, da se najmirnija pažnja cele publike koncentruje na ozbiljnu radnju, koja se događa na pozornici«.

Osnivanjem Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (1861) i Narodnog pozorišta u Beogradu (1869) utemeljen je profesionalizam u životu srpske glume. Glumac je bio pod stalnom platom, ali to nije značilo da mu je materijalna egzistencija bila obezbeđena i osigurana. Posle smrti Laze Telečkog njegovo dete se izdržavalo dobrovoljnim prilozima. Aleksa Bačvanski, kada je oslepio, pao je u najveću materijalnu bedu. Povremeno mu je slat novac koji je sakupljan od korisnica. Egzistencija onih glumaca koji su bili unesrećeni dugom bolešću zavisila je od pažnje i milosrđa njihovih drugova. Subvencija države pozorištu bila je uvek predmet oštrih diskusija u Skupštini, uvek u punoj neizvesnosti.

Uz to je i položaj glumca bio ponižavajući. Jedan od uzroka velike krize pozorišta 1873 bio je i taj što je uprava donela pravilnik uvredljiv za glumce. Po tom pravilniku mogao je glumac biti zatvoren zbog disciplinskog prekršaja, a njegov lični život mogao je biti direktno kontrolisan od strane uprave inspekcijama u stanu u svako doba. Vrlo česti su sukobi između glumaca i uprave. Vrlo česte su pojave da glumci napuste iznenadno repertoar koji su oni držali svojom igrom i publiku koja je za njih vezala sve svoje simpatije. Tako je Šenoa izrazio veliku ljutnju kada je Toša Jovanović neočekivano napustio Zagreb. No ne može se pojava selidbi glumaca u to vreme objašnjavati samo ovim motivima. Vrlo često su glumci odlazili u druga pozorišta iz rodoljubivih i prosvetiteljskih pobuda. To je uveliko bio slučaj sa glumcima Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, koje je izdašno i nesebično pomoglo osnivanju pozorišta u Beogradu.

(Odlomak iz ogleda »Osamdeset godina Narodnog pozorišta u Beogradu«)

Kako je zahvaljujući rezoluciji Informbiroa, Milan postao Griša

(Nastavak sa druge strane)

davačka zadruga Ujedinjenje radničke partije »Kšjonška i Vjedza«, kao uglednom književniku, kao članu Ujedinjene poljske radničke partije.

Za mene je knjiga »U kotlini«, a pretpostavljam i za sve koji su pratili književni rad Vigodskoga posle oslobođenja, bila veliko iznenađenje. Njegov partizan Milan nije bio više Milan već Griša, nije više bio Jugosloven već sovjetski građanin. Bila sam u početku zbunjena i nisam znala o čemu se radi. Prvi moj utisak je bio kao da se neko zabavljao da vidi kako bi izgledala pripovetka »Milan« kada bi se ime Milan u tekstu zamenilo sa »Griša«, svako »jugoslovenski« sa »ruski«, a svako »Jugosloven« sa »Rus« ili »boljševik«. Mislila sam da je pripovetka zabunom, posle ovakve zabave, stigla u štampu. Ali, pošto sam je do kraja pročitala, uverila sam se da nije u pitanju nikakva zabuna, nikakva izmena iz šale i zabave, nego izmena sa predumišljajem, ili bolje — laž sa predumišljajem. Završetak pripovetke je nešto skraćen i izmenjen. Nema Milanove odluke da umre štrajkujući glađu, ne pominje se Jugoslavija, Tito borba. Griša nije umro kao Milan. Griša skače iz kreveta i zapeva internacionalu u trenutku kada esesovac povede iz bolničke sobe jednog Jevrejina na streljanje, to, jasna stvar, dovod. do besnila esesovca, koji ostavlja Jevrejina a odvodi Grišu na streljanje.

Da bi sve bilo potpuno jasno, da neko slučajno ne bi pomislio da se radi o dve posebne pripovetke, o dvojici partizana, jugoslovenskom i sovjetskom, koji su bili veoma slični jedan drugome, slične sudbine, samo što na isti način nisu umrli, jednom rečju Vigodski se postarao da odmah, na prvi pogled, bude jasno da je u pitanju laž, pa se i jedna i druga varijanta iste pripovetke završavaju istom poantom. Jedan intelektualac dobacuje drugome: »Ti, inteligentu, sada znaš kakva nam pesma treba?«

Mora se priznati da je Vigodski, ma da je otpočeo otvoreno i prosto, vrlo uspelo završio svoju laž i sasvim u duhu informbiroovske »ideologije«; zar se još neko u ovom ratu borio; zar je još neko u ovom ratu umirao sem sovjetskih građana? Zar se oni nisu borili i umirali i za sebe i za druge?

Dok ponovo pregledam dvadeset i pet stranica, koliko zahvata pripovetka »Griša«, i prekorevam sebe kako sam se dala lako i naivno prevariti, kako sam lako poklonila veru onome što je pre rezolucije Informbiroa govorio Vigodski, pogled mi se zadržava na sledećem mestu teksta, na jednoj maloj omaški koja se potkrala Vigodskom, na jednoj maloj neprijatnosti za Vigodskog: »Vidiš, on neće umreti jevrejski. On će umreti kao Jugosloven, kao Poljak, kao Rus«.

Stvar mi postaje jasnija, gospodin Vigodski se izgleda prolagao tek posle rezolucije Informbiroa, kada se, verovatno, uverio da se ne isplati voditi računa onome što se oseća, kako se misli, šta je istina. Zar bi, vodeći računa o svemu tome, mogao izdati knjigu?

Pitam se: kako je Vigodski uspeo da se oslobodi sećanja na Jugoslovene iz ošvjenćimskog logora? Da li možda u nekom kutu njegove svesti nije ostala neka sitnica, kao ova u »Griši«, koja ga još uvek seća na herojska umiranja Jugoslovena?

Na neslavnom putu laži kojim je pošao, Vigodski će svakako uspeti da s brzo oslobodi ostataka svoje prošlosti — istine i iskrenosti, ukoliko ih još ima u njemu. U tome će mu svakako pomoći i dosadašnji uspesi: knjiga »U kotlini« i orden »Zastava rada« drugog reda, koji je letos dobio, a koji je Republika Poljska ustanovila ove godine »za one koji se bore i rade za dobro društva, za povećanje proizvodnje, za ubrzanje tempa izgradnje, za razvoj i širenje narodne kulture«.

Verovatno da je i pripovetka »Griša« imala zasluga za orden Vigodskoga. I pravilno bi bilo. Ipak, retki su danas umetnici koji su sposobni za ovakve mahinacije pa ma kako one bile proste i providne, retki su istinski umetnici koji će tako lako, kao Stanislav Vigodski, pljunuti na svoju savest, savest književnika.

Bogdanka ČIPLIĆ

Takav je to čovek...

(Nastavak sa prve strane)

Feldfebel se raspomamio. Dohvati za kajiš, trže, otkide torbicu. Ja, kad skoči čika Dina. Odgurnuo me, diže onu mačugu pa silnika posred zvezde. Iz dva puta sataviga sa zemljom. Ja mu se obesio o vrat, kukam:

— Nemoj, zapaliće selo, pobiće sve živo!

— Beži ti, zasoptao se starac, pusti me. Dosta sam trpeo dve okupacije. Treću ne čekam.

I nastavi da udara. Ja nagnem kroz polje. Potraja malo, sustiže me i on.

— Ja, veli, onome očitah. Ako ostane živ, pamtiće kad je Srbija bila okupirana.

Pobegosmo u Donju Slatinu. Sutradan bugarska konjica u Manojlovce — traže ko je umlatio feldfebela. Postrojili celo selo, prete, kundače, ali nikom ništa. Kmet izgubio spiskove ne može da se uhvati računa ko je stražario. A 50 sela unaokolo ne mogu ni Bugari da zapale. Ako je i za njih mnogo je!

U kupeu smeh i živo odobravanje. Samo se nabavljač nešto buni.

— Dobro, ali gde je ono: kako misli narod?

— Pa, eto tako, misli kao čika Dina. Nakupio je pameti, dosta mu je za sto godina. Neće ni za živu glavu tutora sa strane. Od njihove dobrote, veli, koža puca. Navikao je, kaže, da u svojoj kući sam gazduje.

Sada je i nabavljaču jasno. On se smeje poslednji, dugo i slatko, meškolji se, vadi maramicu, briše oči i ponavlja:

— Jeste, što veliš, osetili smo mi na svojoj koži tu dobrotu.

•

Uskoro smo u Lapovu. Odlaze dva oficira, nabavljač tovari svoje korpe i paprike. Svi se rukuju sa Ilijom kao sa davnašnjim prijateljem.

— Pa, kad se vratiš, pozdravi čika Dinu. A i sa zadrugom gledajte što pre.

— O zadruzi ne brinite — biće, a pozdraviću i čika Dinu.

Svetozar LJUBENOVIĆ

Nikola Martinoski: U logoru

U BURI

Izdrži goro buru, ne daj vihoru grane,
nit mrazu da vrutak gorski skameni.
Veruj, za oblacima naći ćeš plave dane
i rano krilo sunca kako se rumeni!

Izdrži lađo buru, nedaj vihoru jedra,
nit strašnom talasu da morčad obori.
Veruj, posle bure u topla tvoja nedra
doći će uz 'aste prve proletnji šumori!

Izdržite koraci blato, ne dajte odmor cesti,
nit jarku mutne vode da vam otme hod.
Verujte, posle blata vi ćete voćnjak sresti
i granu i ruku što pruža bogat rod!

1949

Slobodan MARKOVIĆ

Vajar Sima Roksandić

(Nastavak sa treće strane)

ginulim borcima za oslobođenje Vranja od Turaka. Spomenik je ostvario ali ga odnesoše Bugari, kao ratni trofej 1915 godine. Za Vukov spomenik u Beogradu dobio je takođe prvu nagradu, međutim izveo ga je drugi. Godine 1910 kao poručbinu Beogradske opštine završio je fontanu »Iznenađenje« (dečko sa kornjačom). Kao nagradu od Opštine trebao je da dobije zemljište na Vračaru za kuću i ateljer. Ali za vrijeme rata nestade »Iznenađenje« pa tako i zemljište, kuća i ateljer. Pod stare dane, kad je već njegova stvaralačka snaga bila u opadanju, otkidajući dinar po dinar od svoje činovničke plate sagradio je i svoj ateljer na državnom zemljištu s tim da poslije njegove smrti pripadne državi. U istom tom ateljeru koji se sada nalazi u sklopu Akademije primjenjenih umjetnosti, čistili smo jednu mermernu bistu koju je nedavno slikar Jovan Bijelić pronašao u jednom bifeu na Bajlonovoj pijaci i dao je skloniti iza jedne kapije, ne znajući autora. Kad smo je prenijeli u Akademiju i očistili od prljavština, pojavilo se urezano ime njenog autora — Sime Roksandića.

Desetak umjetničkih djela Sime Roksandića, imat će trajnu vrijednost u historiji naše likovne umjetnosti, a to je mnogo, ako se uzmu u obzir prilike u kojima je živio i uslove pod kojima je stvarao. Taj izbor od prilike izgledao bi ovako: »Borba« (česma na Kalemegdanu), »Dečko sa razbijenim krčagom (Čukurčesma), »Dečko pozlijedio nogu«, »Iznenađenje« (dečko sa kornjačom), »Dečko sa flautom«, »Dva dečka igraju se sa klikerima«, od ostalo: »Moja svastika«, »Beta Vukanović« i »Tihomir Đorđević« i još nešto što bi se podrobnijim studijem i analizom dalo ustvrditi.

Odbacivši sve negativne strane vajarskih ubjeđenja i vajarskih realizacija Sime Roksandića, a tih ima dosta, možemo konstatovati da je bio prvi vajar, koji je u ondašnju Srbiju donio jedno pozitivno osjećanje plastike. Naturalista po svom radu a i po svojoj prirodi, majstorskom rukom oplemenjavao je formu sa dubokom osjećajnošću čovjeka i umjetnika i sa bezmjernom ljubavi za čovjeka.

Evo šta kaže sam Roksandić o svom radu i umjetničkom djelu uopće: »sami se možete osvjedočiti po mojim radovima, ja se nikada nisam obazirao ni na kakve pravce... U koliko sam u životu uspio da štogod ostvarim, to je uvijek bila samo realizacija onih ljepota koje se nalaze u prirodi... Umjetničko djelo je samo onda umjetnost u potpunom značenju te riječi, ako je svakom pristupačno. Ako u njemu svaki prosječan čovjek sa zdravim razumom i očima osjeti ono što je osjećao umjetnik kad je djelo stvarao.«

Roksandić je osnivač umjetničkog udruženja »Lada« koje je priredilo svoje izložbe u Beogradu, Zagrebu i Sofiji. Sudjelovao je na svim jugoslovenskim izložbama, kod nas, i na strani, u Rimu, Barceloni i Londonu.

U toku našeg prvog petogodišnjeg plana Gradski INO Beograda, osim drugih zadataka ima u svome programu i dalje uređenje novih gradskih parkova, dječjih vrtića, dječjih jaslica, pionirskog grada itd. Svi ti parkovi i dječji vrtići biće ukrašeni i odgovarajućim statuama i fontanama u kamenu i bronci oko kojih će se igrati naša djeca na svježem vazduhu, zelenilu i suncu.

Ovom prilikom htio bih skrenuti pažnju na djela vajara Sime Roksandića, čiji su životni opus bila uglavnom djeca, dječaci — možda naša dosada najbolja vajarska ostvarenja te vrste: **»Dečko koji je pozlijedio nogu«, »Dva dječaka igraju se klikera«, »Dečko sa kornjačom«, »Dečko sa flautom«, »Dečko sa kamenom«, »Dečko vadi trn iz noge«, »Dečko sa mandolinom«** itd. Svi ti Roksandićevi »dječaci« nalaze se po javnim i privatnim zbirkama; nekoji su zagubljeni, ukradeni i oštećeni za vrijeme neprijateljskih invazija. Danas, kad je naša zemlja slobodna, kad naš glavni grad doživljuje svoj puni preobražaj iz jedne čiftinski, urbanistički i arhitektonski zaostale varoši u jedan veliki — socijalistički centar, te Roksandićeve »dječake« treba iznijeti na svjetlost dana, na ukras naših parkova, i na radost našim najmlađim — našoj djeci...

Pred godinu dana imali smo izložbu Đure Jakšića. Nedavno, vidjeli smo izložbu naših starijih velikih slikara: Uroša Predića i Paje Jovanovića. Ukazana je pažnja njihovim umjetničkim djelima, brojne narodne mase socijalističkih ljudi posjećivale su tu izložbu. Simi Roksandiću, za života, nije se ispunila ta želja da priredi jednu kolektivnu izložbu, jer nije imao za to sredstava. Što nije učinila stara Jugoslavija za života, učinimo sada — poslije sedam godina od njegove smrti. Time ćemo izvršiti svoju kulturnu dužnost prema Simi Roksandiću, prvom vajaru, koji je u ondašnju Srbiju, donio jedno pozitivno osjećanje plastike, a i svoju dužnost prema narodu.

Marin STUDIN

Djelovanje Narodnog univerziteta u Sarajevu

Sa otvaranjem viših škola, fakulteta i drugih naučnih, kulturnih i umjetničkih ustanova, sa opštim kulturnim razvitkom i poletom, koji od oslobođenja na ovamo uporedo sa društvenim usponom, karakteriše život glavnog grada Bosne i Hercegovine, stekli su se uslovi za otvorenje Narodnog univerziteta. Zahvaljujući tim činjenicama, kadar predavača stručnjaka i istaknutih političkih radnika, obezbeđen je za normalan rad Narodnog univerziteta, a takođe i kvalitet predavanja. Naš Narodni univerzitet, koji se nalazi u sastavu Saveza kulturno-prosvjetnih društava BiH, otvoren je u maju mjesecu ove godine i počeo je svoje djelovanje na širokoj osnovi. Sada će, naša omladina, radnici i drugi trudbenici, biti u mogućnosti da se upoznavaju sa tekovinama savremene nauke, kulture i umjetnosti, moći će da prate aktuelna politička i društvena zbivanja kod nas i u svijetu. Pored predavanja u Sarajevu održana su predavanja i za članove frontovskih radnih brigada u Sarajevskoj oblasti. Istovremeno se radilo na osnivanju narodnih univerziteta u većim gradovima u unutrašnjosti i formiranju predavačkih aktiva u manjim mjestima i industrijskim naseljima. Pored svih teškoća koje su se pojavile, kao što je oskudica predavačkih kadrova i u tome su postignuti izvjesni rezultati. U planovima predavanja za unutrašnjost posvećena je naročita pažnja temama koje su u vezi sa živim procesom socijalističkog preobražaja koji se vrši na našem selu.

Preda či našeg Narodnog univerziteta obišli su brigadiste frontovskih radnih brigada u bosanskim šumama, na gradnjama objekata, sa popularno-naučnim predavanjima o »Nauci i praznovjerju«, o tome »Kako izgleda svemir«, o »Postanku i razvitku zemlje«, o »Vazduhu i vodi«, »O rudnom bogatstvu Jugoslavije« itd. Predavanja su održana u desecima brigada, njih je slušalo više hiljada mladih ljudi.

U Sarajevu je rad počet sa ciklusom predavanja iz područja prirodnih nauka (»Istorija zemlje i života«) i dosad su održana predavanja: »Kako izgleda svemir«, »Postanak i razvitak zemlje«, »Kako su postale planine i kontinenti«, »Sunce — izvor života«, »Porijeklo života na zemlji. U nastavku ciklusa održaće se predavanja: »Raznolikost i jedinstvo živog svijeta«, »Razvitak živih bića«, »Stvaranje čovjeka«, »Porijeklo čovjeka«.

Iz oblasti društvenog i političkog života održana su predavanja o ovim aktuelnim temama: »KPJ u borbi za socijalističku rekonstrukciju poljoprivrede« (Rade Aleksić), »Borba KPJ za izgradnju socijalizma« (Drago Krndija), »Uloga NF u borbi za ostvarenje bolje budućnosti naroda Jugoslavije« (Salko Nazečić), »Položaj radnika u trećoj godini Petogodišnjeg plana« (Dr. Boško Perić), »Pojave revizionizma u radničkom pokretu« (Jo co Marjanović), »Narodnooslobodilačka borba kineskog naroda« (Mladen Čaldarović), »Istorijski značaj Oktobarske socijalističke revolucije« (Mirko Ostojić), »O međunarodnom danu studentske omladine« (Nijaz Dizdarević), »Značaj izbora za organe narodne vlasti« (Adem Hercegovac). U želji da upotpune svoja znanja, ova predavanja rado posjećuju radnici iz tvornica, radionica i preduzeća, sindikalni funkcioneri, članovi Partije i aktivisti NF. Održana su, zatim, i ova predavanja: »Radio u službi čovjeka« (Milan Ilić), »Psihologija ranog djetinjstva i teškoće u vaspitavanju« (Dr. Nedo Zec).

Odazivajući se potrebama naših radnih ljudi za učenjem i kulturnim uzdizanjem, naš Narodni univerzitet će u svom pretstojećem razdoblju rada, organizovati još dva ciklusa predavanja iz prirodnih nauka: (»Biljka i čovjek«, »Životinja i čovjek«); zatim ciklus iz oblasti književnosti i ciklus iz oblasti likovnih umjetnosti, Ciklus iz književnosti sastojaće se iz ovih predavanja: »Buržoasko i marksističko shvatanje književnosti«, »Teorija književnosti kao dio estetike«, »Sadržaj i forma«, »Književni rodovi«, »Pregled naše književnosti od XIII do XIX vijeka«, »Naša književnost od početka XIX vijeka do 1870« »Kritički realizam«, »Socijalistički realizam«. Ciklus o likovnim umjetnostima sadržavaće: »Istorijski pregled likovne umjetnosti«, »Razvitak likovne umjetnosti u Jugoslaviji«, »Renesansa«, »Francuski klasični realizam XIX vijeka«, »Ruski klasični realizam«, »Razvitak likovne umjetnosti u BiH«. »Impresionizam i formalizam«. »Razvitak likovne umjetnosti u Jugoslaviji«.

R. R.

Svetitelj (Nerezi)

KROZ ČASOPISE I LISTOVE

O časopisu „Muzika"

Osnovni zadatak časopisa »Muzika« — koji je kao organ Udruženja kompozitora Srbije počeo izlaziti prošle godine treba da bude objavljivanje programskih ideološko-estetskih rasprava i članaka, da tretira prvenstveno probleme naše muzike i njene uloge u socijalističkom društvu da dâ pregled muzičkih događaja u zemlji i inostranstvu, da kritički tretira nove muzičke publikacije i muzičku nastavu i da, najzad, da sliku rada samog Udruženja kompozitora Srbije.

Socijalni preobražaj naše zemlje zaoštrio je pitanje ideološkog rada naših kompozitora, njihovog raskida sa formalističkim zabludama iz prošlosti stvaranja osnove za razvoj muzičke umetnosti zasnovane na principima napredne realističke estetike. Mnogi kompozitori upoznali su se još u toku Oslobodilačkog rata sa ideološkim načelima revolucionarnih masa, i još tada počeli da izgrađuju svoj progresivni stav prema tim načelima. Neki su opet u načelima realističke muzike našli potvrdu svog dotadanjeg gledanja na probleme umetnosti. Svakako, posle oslobođenja naši kompozitori se živo interesuju mnogim problemima u vezi sa svojom umetnošću i uključuju se, s druge strane, u sosocijalističku izgradnju svoje zemlje, stvaraju prva dela na bazi tematike iz Oslobodilačkog rata i posleratne izgradnje naše zemlje.

U prvom broju »Muzike« ističu se po ideološkoj vrednosti članci Oskara Danona »Uloga savremene muzike u društvu« — referat održan na Drugom međunarodnom kongresu kompozitora i muzičkih kritičara u Pragu — i Stane Đurić-Klajn. »Konture našeg muzičkog stvaralaštva«. U drugom broju donet je i referat Tihona Hrenikova na Drugom kongresu muzičara u Pragu: »Kuda ide razvoj muzike« .Oba članka, zajedno sa člankom poljskog muzikologa dr. Zofje Lise »Prilog proučavanju sociologije muzike« — objavljen u trećem broju — osvetljavaju probleme naprednog odnosa prema muzici, ističu štetan uticaj dekadentnih formalističkih pravaca i naglašavaju potrebu razvijanja muzičkog jezika razumljivog širokim slojevima radnih ljudi. Nije nam iz časopisa poznato da li je Udruženje organizovalo kakve diskusije povodom ovih članaka.

Među člancima koji tretiraju našu muzičku problematiku ne možemo (sem pomenutog članka Stane Đurić-Klajn) da navedemo nijedan članak koji se bavi opštim problemima savremenog muzičkog razvoja u Srbiji. Dragomir Cvetko dao je prikaz slovenačke muzičke produkcije 1945—1948, Nikola Hercigonja članak o muzičkim nastojanjima u Oslobodilačkom ratu, Predrag Milošević o muzičkom životu u zarobljeničkim logorima, Oskar Danon monografiju o Vojislavu Vučkoviću. Premda suviše sažet, članak Stane Đurić-Klajn dotakao se bitnih problema razvoja savremene muzike u Srbiji. Skrenuta je pažnja na razvoj generacije mladih srpskih kompozitora (Ćolić, Marić, Logar Rajčić, Ristić, Vučković) koji su iz Praga, gde su se školovali, preneli u svoju zemlju formalistička shvatanja muzike, što je u periodu njihovog stvaralačkog rada do oslobođenja u mnogome paralisalo njihov pravilan i plodonosni umetnički razvoj.

U članku Jovana Bandura — iz drugog broja — o stručnom muzičkom vaspitanju mladih muzičkih generacija ne raspravljaju se goruća problemi naše muzičke nastave već se daje niz opštih didaktičkih napomena u vezi sa ovim.

O muzičkoj nastavi i njenim problemima govore referati sa savetovanja nastavnika muzike NR Srbije. U njima se može sagledati stvarno stanje muzičke nastave Srbije, u kojoj, sem u Beogradu i Vojvodini, nije bilo pre rata nijedne muzičke škole. Ma koliko problemi izloženi na savetovanju govore o još postojećim ozbiljnim teškoćama u radu muzičkih škola u današnjoj trašnjosti, ipak su već vidljivi i rezultati napora narodnih vlasti na sistematskom širenju muzičke kulture među širokim slojevima naroda. Danas rade u NR Srbiji 22 muzičke škole.

Karakteristično je da je najmanji deo časopisa posvećen kritikama i osvrtima na događaje našeg posleratnog muzičkog života. Od svih premijera Beogradske opere prikazan je samo balet »Ohridska legenda« od Stevana Hristića, i opera »Don Paskvale« od Donicetija — od Petra Bingulca — oba karakteristična za metode naše dosadašnje muzičke kritike: tri četvrti ne članka posvećene samom delu, a svega jedna — izvođenju u Beogradskoj operi. Od ostalih muzičkih događaja u Srbiji našli smo samo kratak prikaz muzičkog života u Subotici i prikaz rada Poslovnice NR Srbije.

Kraćim člancima zabeleženi su i neki važniji događaji iz drugih republika. Sadržajan je prikaz Petra Bingulca nove obrade opere »Koštana« od Petra Konjevića, povodom premijere u Zagrebu i Bratislavi.

Događaji iz koncertnog života veoma su malo komentarisani. Stana Đurić-Klajn posvećuje jedan članak violinskom koncertu Stanojla Rajičića. To je ujedno i jedini veliki članak o problemima našeg koncertnog života, a s njim u vezi i domaćeg simfonijskog, kamernog i socijalističkog stvaralaštva. Ostali su događaji ili ostali ne pomenuti ili zabeleženi kratkim beleškama.

Još je manje kritičkih osvrta posvećeno muzičkim publikacijama posle rata. Jedan se članak ipak ističe: prikaz »Muzičkog priručnika« od Antona Pogačara — koji je napisao Miodrag Vasiljević, docent Muzičke akademije. U njemu je najsavesnije dokumentovana osporena vrednost ovog priručnika i ukazano na štetnost ovakvog polustručnog pisanja udžbenika za školsku nastavu. Dat je takođe i prikaz »Nauke o harmoniji« Milenka Živkovića. Ostale publikacije uglavnom su samo zabeležene, a nigde ne nalazimo kritičkih osvrta na druge publikacije slične Pogačarevoj, kao ni na mnogobrojne štamparske greške u posleratnim izdanjima (naročito horskih kompozicija) koje mnogo ometaju rad naših muzičara. Isto tako nije posvećena pažnja prikazima pojedinih redakcija.

U vezi sa tim oskudnim kritičkim delom časopisa stoji i beleženje događaja unutar Udruženja kompozitora Srbije. Kad ne bi bilo dva članka povodom diskusije o masovnoj pesmi i organizacionim problemima — ne bismo ni po čemu prepoznali da je časopis »Muzika« zbornik Udruženja Kompozitora Srbije. Naravno da je takva hronika internog rada udruženja sasvim nedovoljna. Naša muzička javnost očekuje da nas kompozitori preko svog časopisa obaveštavaju o svim strujanjima koja svakako postoje u udruženju, o diskusijama po pojedinim delima i razvoju pojedinaca, o borbi protiv formalizma i štetnih uticaja dekadentnih pravaca itd.

Sem ovoga, relativno dosta mesta, i s razlogom, posvećeno je problemima u vezi sa muzičkim diskusijama u Sovjetskom Savezu povodom poznate odluke SKP(b) o Muradelijevoj operi i stanju u sovjetskoj muzici. Da li je o tome unutar udruženja vođena kakva diskusija — nije nam poznato. Od ostalih događaja zabeleženi su: festival Narodne omladine Jugoslavije. Prvi konkurs reproduktivnih umetnika u Zagrebu i dat veoma sadržajan kritički prikaz muzičkih emisija Radio-Beograda.

Među člancima koji tretiraju probleme inostrane muzike treba istaći članke Pavla Stefanovića: »Puškin u ruskoj muzici« i »Dramaturgija Čajkovskove »Pikove dame«, zatim priloge Branka Dragutinovića, Mihajla Vuk-Dragovića i Predraga Miloševića.

B. A.

BIBLIOGRAFIJA

A. S. Puškin: Povesti. Ovo je druga knjiga »Izabranih dela A. S. Puškina« u uredništvu Mile Klopčića. Knjigu je preveo Vladimir Levstik a uvod i napomene napisao Mile Klopčić. Izdala »Državna založba Slovenije«, Ljubljana, 1949 godine, 348 strana, cena ?

Georgij Gulia: Proleće u Sakenu, pripovetka. S ruskog prevela Bisenija Lukić izdanje »Matice Srpske«, Novi Sad, 1949 godine, ćirilicom. 156 strana, cena ?

Edvard Kocbek: Tovarišija, partizanski dnevnik od 17 maja 1942 do 1 maja 1943 godine. Izdanje »Državne založbe Slovenije«, Ljubljana, 1949 godine, tiraž 4000 primeraka 435 strana, cena ?

Milan Bogdanović: Stari i novi, knjiga treća. Kritike i članci obuhvaćeni ovom knjigom potiču iz vremena od 1930 do 1935 godine. Izdanje »Prosvete«, Beograd, 1949 172 strane ćirilicom cena 50 dinara.

Redakcioni odbor

Jovan Popović, Čedomir Minderović, Marijan Jurkovi, Isak Samokovlija, Vjekeslav Kaleb, Isak Samokovlija, Janko Donović, i Dmitar Mitrev

PRETPLATA ZA KNJIŽEVNE NOVINE

Za našu zemlju na 3 meseca 35 dinara, na 6 mes i 77 dinara i na godinu dana 140 dinara.

Za inostranstvo: na 3 meseca 50 dinara, na 6 meseci 100 dinara i na godinu dana 200 dinara.

Rukopisi se ne vraćaju.

Broj čekovnog računa 101-3060372
Poštanski fah 617

Odgovorni urednik: Jovan Popović, Beograd, Francuska broj 7 — Štamparija »Borba« Beograd, Kardeljeva 21.